

Sayı : 16

Sen: 1998

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

İSTANBUL 1998

MİLLİ MÜCADELE'DE İZMİT MUTASARRIFLARININ FAALİYETLERİ

Sabahattin Özel*

Milli Mücadele döneminde müstakil mutasarrıflık statüsünde bulunan İzmit, B.M.M.'nin kuruluşuna kadar İstanbul Hükümetlerinin atadığı mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir. Daha sonra B.M.M. Hükümeti'nin de mutasarrıf atamasıyla, İzmit çifte mutasarrıflar eliyle yönetilen bir sancak hüviyetini kazanmıştır. İstanbul'un atadıkları İzmit'te görev yaparken, Ankara'nın kiler merkez olarak kabul edilen Adapazarı'nın istikrarsız durumundan dolayı Geyve'de faaliyet göstermişlerdir¹. Bu durum İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılmasına kadar sürmüş (28 Haziran 1921), bu tarihten sonra İstanbul'un İzmit üzerinde hiçbir nüfuzu kalmadığından mutasarrıflık merkezi tekrar İzmit'e nakledilmiştir. İzmit böylece Milli Mücadele'nin bundan sonraki döneminde sadece Ankara'nın atadığı mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir.

Milli Mücadele döneminde İstanbul'daki yönetim İzmit Sancağı'nın idari statüsünde değişikliğe gitmişse de, kısa sürede bundan vazgeçilerek eski durumunun korunmasına karar verilmiştir. Önce, Damat Ferit Paşa Hükümeti 16 Ekim 1920 tarihli bir kararnameyle İzmit Sancağı'nın vilayete dönüştürülmesini kararlaştırmıştır². Kararnameyle İzmit Vilayeti İzmit merkez ve Adapazarı Livâları olmak üzere iki livâ halinde teşkilatlandırılmış, Hüdavendigar Vilayetiyle, Bolu Sancağı'na bağlı bazı yerler de yeni vilayete bağlanmışlardır. Kastamonu Vali Vekili Sami Bey Meclis-i Vükela kararıyla İzmit Valiliğine atanmıştır. Ancak, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yerini alan Tevfik Paşa Hükümeti (22 Ekim 1920) bu düzenlemeden vazgeçerek, İzmit Vilayeti'nin tekrar sancağa dönüştürülmesine ve vilayete katılan yerlerin önceki vilayet ve sancağına bağlanmalarına karar vermiştir³.

---

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü öğretim üyesi.

1 Türkiye Millet Meclisi Zâbit Ceridesi, c. IV, 2. baskı, Ankara 1942, s. 235.

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti, İdare-i Umumiye (DH/İ-UM), dosya (d) 10-3, nu. 2-47; *Akşam Gazetesi*, 20 Ekim 1920, 743.

3 *Vakit*, 7 Kasım 1920, 1047.

İzmit Sancağı Genel Meclisi 11 Şubat 1922'de sancağın adının Kocaeli'ye dönüştürülmesini kabul ederek Dahiliye Vekaleti'ne yazılmasına karar vermişti. İzmit Sancağı 1923 yılında vilayete dönüştürülmüş ve resmî adı Kocaeli olmuştu⁴.

Biz bu makalemizde esas olarak Milli Mücadele dönemi İzmit Mutasarrıflarının faaliyetlerini ele alacağız. Bu çerçevede özellikle Ahmet Anzavur'un İzmit Mutasarrıflığına ilk kez ışık tutacak, Ali Suat ve İbrahim Hakkı Bey'lerin mutasarrıflık dönemlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyacağız. Bu vesileyle Heyet-i Temsiliye'yi uzun süre meşgul eden Çerkes Bekir olayını, Nutuk'ta ve bu konuda yazılmış diğer basılı eserlerde değinilmemiş yönleriyle aydınlatmaya çalışacağız. Ayrıca, Dâhiliye Nezâretiyle mutasarrıflar arasındaki yazışmalardan İstanbul Hükümetlerinin Milli Mücadele karşısındaki tavırlarını bir kez daha görme imkanını bulacağız.

Makalemize esas olan kaynaklar Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye ve Kalem-i Mahsus belgeleridir. Yine, Milli Mücadele basını kapsamlı bir şekilde taranmış ve elde edilen bilgi ve belgelerle, resmi belgelerin desteklenmesine ve tamamlanmasına çalışılmıştır. Nihayet konumuzu ilgilendiren basılı eser ve makalelerin değerlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

İbrahim Süreyya Bey (Yiğit)

1917 Yılında İzmit Mutasarrıflığına atandı. I.Dünya Savaşı döneminde asker kaçaklarıyla, Rum ve Ermeni çetelerinin yarattığı asayişsizlikle uğraştı. Aynı yıl özellikle Geyve civarındaki amele taburlarından kaçan Ermeniler, evvelce toprağa gömdükleri silahları alarak çeteler kurmuşlar ve eli silah tutan erkeklerin cephede olmalarından yararlanarak kadın, çocuk ve yaşlı Müslümanları öldürmeye koyulmuşlardı. Geyve istasyon müdürü Boyacıyan Efendi'yle, demiryolu şirketinde amelelik, duvarcılık, taşçılık gibi hizmetlerde buldukları için tehcir edilmeyen 100 kadar Ermeni de sözkonusu çetelere yataklık etmekteydi⁵. Sotyo adlı bir İtalyan mühendis de suç işleyen Ermenileri himaye etmekteydi.

İbrahim Süreyya Bey gerek bu konuda, gerekse adi eşkıya çeteleriyle olan mücadelesinde başarılı oldu. Mondros ateşkesinden sonra İzmit önüne gelen İtilaf Donanmasının yetkilileriyle olan görüşmeleri yürüttü. Şubat 1919'da Adapazarı yöresindeki eşkıyadan Akyazı Nahiyesi'ne bağlı Bedil

⁴ Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit 1945, s. 123, 236.

⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1994, s. 173-174.

Kadirbey Köyü'nden Lagor Kazım⁶, ünlü eşkıyadan Abaza Şahin Bey oğlu Kazım, Uzuncaorman Köyü'nden Hüseyin oğlu Ali, Hendek Nahiyesi'nin Soğuksu Köyü'nden Deli Ahmet teslim olmuşlardı⁷. 6 Mart 1919'da İzmit'te Rum mahallesinde Yorgancı Agob'un evinde toplanan Ermeniler arasında kavga çıkmış, kendisine silah çekilen ve ölümlü tehdit edilen Agop polise başvurmuştu⁸. Olay yerine gelen polisler kendilerine karşı koyan Haçık ve Mıgranet'i yakalamışlar ve yaralı Ermeni daha sonra ölmüştü. Durumun İstanbul'a farklı bir şekilde aksettirilmesi üzerine Ermeni Patrikhanesi İzmit'te Baçecik'li Onnik Agustuyan'm jandarma tarafından öldürüldüğü iddiasıyla Dahiliye Nezareti'ne şikayette bulunmuştu⁹. İzmit Mutasarrıflığı Dahiliye Nezareti'nin bu konudaki sorusuna, İzmit'te jandarma tarafından öldürülmüş hiçbir Ermeninin bulunmadığı¹⁰, bu iddiayla yukarıda nakledilen olayda ölen Ermeninin kastedilmiş olabileceği cevabım vermişti¹¹. Bu konuda yapılan araştırmada Onnik'in sabıkalı takımından olduğu, kısa bir süre önce Musevi mahallesindeki bir hırsızlığa karıştığı anlaşılmıştı. İbrahim Süreyya Bey'in mutasarrıflığı döneminde ayrıca iki tren soygunu cereyan etmişti¹².

İbrahim Süreyya Bey İttihatçı olarak tanındığından, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin kurulmasıyla 8 Mart 1919'da görevinden azledildi. Böylece Rauf Bey (Orbay)'le birlikte Anadolu'ya geçme, Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılma ve nihayet Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde yer alma imkanlarını bulmuştu.

Mahmut Mahir Bey

Damat Ferit Paşa Hükümeti İbrahim Süreyya Bey'in yerine 9 Mart'ta Mahmut Mahir Bey'i atadı. Kendisi özellikle ittihatchi olarak tanınmış kişilerin tutuklanmaları ve İstanbul'a sevkleriyle meşgul oldu. İzmit'ten Kaymakam Mümtaz, Rifat (Yüce), Hacı Ali, Abidin ve Eşref, Adapazarı'ndan Sipahizade Hamit Beyler İstanbul'a sevk edilmişlerdi. Mahmut Mahir Bey'in döneminde Rumlar ve Ermeniler Müslümanlara karşı tavırlarını küstahlık boyutlarına vardırmışlar, sancağın asayişi büsbütün bozulmuştu. 6 Nisan 1919'da İmalat-Harbiye Hendek Hızır Fabrikası Müdürü Yüzbaşı Mustafa Efendi

⁶ 23 Nisan 1920'de Adapazarı yakınlarında asiler tarafından öldürülen üç kişilik Nasihat Heyetinin mensuplarından.

⁷ *Alemdâr Gazetesi*, 1 Mart 1919, 71-1381.

⁸ BOA, Dahiliye Nezâreti, Kalem-i Mahsus (DH-KMS), d. 50-1, belge (b). 53, nu.5.

⁹ BOA, DH-KMS, d. 50-1, b. 53, nu. 1/1.

¹⁰ BOA, DH-KMS, b.50-1, b. 53, nu. 2.

¹¹ BOA, DH-KMS, d.50-1, b.53, nu.3.

¹² Yusuf Çam, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, İstanbul 1993, s. 28-29.

Adapazarı'na gelirken soyulmuştu¹³. Mahmut Mahir Bey kısa süren mutasarrıflık görevinde başarılı olamadı. Yöre halkını temsilen Karzak Süleyman Paşa'nın¹⁴ başkanlığındaki bir kurulun Dahiliye Nazırı'na ve Zeki Paşa'ya başvurmaları üzerine¹⁵, yerine Anzavur Ahmet Bey atandı. Mahmut Mahir Bey 150'liklerin 53. sırasında yer almıştır.

Ahmet Anzavur Bey

Alaylı emekli jandarma binbaşısı Ahmet Anzavur Bey 23 Nisan 1919'da üçüncü sınıf maaşla İzmit Mutasarrıflığına atandı¹⁶. Kendisini yakından tanıyan bir kişiye göre, kısa boyu, ince vücudu ve gür sesiyle derin çizgilerinde inat ve tahakküm dolaşan mütenâsip çehreli bir fiziğe sahipti. Cengaver, faziletli ve diplomat görünerek sevilme ve sayılmak isteyen, cahil ve cesur bir adamdı¹⁷. Mutasarrıflığı sırasında resmi işlemler livâ erkanınca yürütülmüş, önüne getirilen evraka onbeş günlük okul çocuğunun kargacık burgacık yazısıyla imzasını atabilmişti. Diğer bir görüşe göre, okuma yazma da bilmiyordu¹⁸. Böylesine önemli bir göreve atanması, kendisini yakından tanıyanlar ve İstanbul basını tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı. Sadrazam ve Dahiliye Nazırı bu şaşkınlık karşısında "İzmit eşkıyalarından malûm-ül esami eşhasın istisal ve derdestleri hakkında, şehrimizden bugün mahal-ı memuriyete azimet edecek olan İzmit Mutasarrıflığına evâmîr-i lâzime ita edilmiştir" beyanatıyla yetinmişlerdi¹⁹.

Ahmet Anzavur Bey'in İzmit Mutasarrıflığına atanmasının başlıca sebepleri şöyle sıralanabilir. Öncelikle yöreden gelerek Dahiliye Nezareti'ne başvuran kurulun tercihi bu doğrultuda olmuştu. Geçmişte eşkıya takibinde başarılı olmuş, Çakırcalı Mehmet Efe'nin ortadan kaldırılmasındaki

¹³ Aynı Eser, s. 29.

¹⁴ İstanbul Hükümeti ve İngilizler Arifiye civarında bir miktar arazisi olan Karzak Süleyman Paşa'yı emrine para tahsis ederek Adapazarı havalisinde Ankara Hükümeti'ne sadık olan Çerkesleri kıskırtmak üzere göndermişlerdi. Bkz. *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*, 12 Ekim 1920, 433-53. Adapazarı Kuvayı Milliyecilerinden Kazım Kaptan tarafından ele geçirilen Süleyman Paşa Eskişehir'de yargılanmış ve ölüm cezasıyla cezalandırılmıştır.

¹⁵ Feridün Kandemir, *İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar*, İstanbul 1964, s. 70.

¹⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1983, s. 385; Özcan Mert, Anzavur'un İlk Ayaklanması, *Belleten*, c. LVI, sayı: 217, Ankara 1992, s. 848.

¹⁷ Anzavur Paşa'nın Tarih-i Hayatı, *İleri Gazetesi*, 4 Aralık 1920, 1032.

¹⁸ Özcan Mert, aynı makale, s. 847.

¹⁹ Enver Konukçu, Heyet-i Temsiliye İzmit İlişkileri (Eylül 1919-Nisan 1920), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. V, sayı: 13, Ankara 1989, s. 224.

hizmetinden dolayı V. Mehmet Reşat tarafından kılıçla taltif edilmişti²⁰. Bu bakımdan İzmit Sancağı'nda bozuk olan asayiş düzeltmek için uygun bir aday olarak görülmüştü. İttihatçılara karşı olan tavrıyla Damat Ferit'le olan paralelliği, kızkardeşinin cariye olması sebebiyle Saray'a yakınlığı diğer tercih unsurlarıydı. Nihayet Çerkes kökenli olan Anzavur'un Kafkas göçmenlerinin yoğun olduğu bir bölgede görevlendirilmesiyle İstanbul'un İzmit Sancağı'ndaki otoritesi pekişmiş olacaktı.

Adapazarı yöresindeki halkın asayişe dâir şikayetleri Ahmet Anzavur Bey'in göreve başlamasından sonra da dinmemişti. Adapazarı'na bağlı birçok köyün ihtiyar heyetleri Dahiliye Nezareti'ne başvurarak Soğuksu Köyü'nden Kuru İbrahim, Bedil Köyü'nden Lagor Kazım, Kozluk Köyü'nden Besim, Uzuncaorman Köyü'nden Tahir Efendi mahdumları, Kayalar Köyü'nden Mehdi, Değirmendere'nin Adliye Köyü'nden Laz Memiş ve Çolak Mustafa'nın çetelerinden korunmalarını istemişlerdi²¹. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey bunun üzerine 7 Mayıs 1919'da İzmit Mutasarrıflığından çetelerin takip ve tenkiliyle, halkın can ve malının korunmasını istemişti. Ancak, Dahiliye Nezareti 12 Mayıs tarihli acele telgrafında Anzavur'a daha sonra bildirilecek tarihe kadar Adapazarı'na gitmemesini, merkezde kalmasını bildirmişti. Anzavur 16 Haziran tarihli cevabında Adapazarı yöresindeki adı geçen eşkıya ve bu konudaki tutumu hakkında şu bilgileri vermişti: Kuru İbrahim, Bedil'li Kazım ve diğerleri pişmanlık duymuş eşkıyadan olmakla beraber, işledikleri suçlar ve cinayetler ıslah olmalarına imkan bırakmıyordu. Memleketin esenliği için bunların ortadan kaldırılmaları gerekmektedir de eldeki jandarmayla buna imkan bulunmuyordu. Böyle bir girişimin onları tekrar eşkıyalığa yönelteceğini düşündüğünden, harekete geçmek için uygun bir zaman kolluyordu. Haklarında takibat yapmamasının bir sebebi de adı geçen eşkıyanın kendi mutasarrıflığı döneminde halka bir tecavüzlerinin görülmemesi, diğer eşkıyanın yakalanması için hükümetin emrinde çalışmaya söz vermeleriydi²².

Ahmet Anzavur Bey, Sait Molla'nın Anadoludaki belediye başkanlarına çektiği, İngiliz mandasını ve koruyuculuğunu biricik kurtuluş yolu olarak gösteren telgrafı İzmit'e ulaştığında, 23 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafında Sait Molla'nın telgrafından ve mahiyetinden söz etmiş, ne yönde hareket edeceğinin bildirilmesini istemişti²³. Bu telgraf, Anzavur'un daha sonra Milli Mücadele karşısındaki tutumu hatırlanırsa, henüz o safhada İngilizlerle bir bağlantısının olmadığını göstermektedir.

20 Uludağ İğdemir, *Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)*, Ankara 1973, s. 91.

21 BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 24, nu. 1/1.

22 BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 42, nu.2.

23 BOA, DH-KMS, d. 52-2, 1. 98, nu.2.

Ahmet Anzavur Bey aynı günlerde Dahiliye Nezareti'nden gizli bazı hususları acele ve sözlü olarak sunmak üzere İstanbul'a gitmek için izin istemişti²⁴. Dahiliye Nezareti'nin 26 Mayıs tarihli cevabında, ertesi gün İstanbul'dan İzmit yöresine gidecek teftiş heyetiyle dönmesi şartıyla hemen o akşam yola çıkarak İstanbul'a gelmesi bildirilmişti²⁵. Ancak, Dahiliye Nezareti'nin aynı gün acele kaydıyla gönderdiği ikinci telgrafında teftiş heyetinin İzmit'e varmasına kadar yerinden ayrılmaması istenmişti²⁶. Telgrafta ayrıca heyet üyelerine 25 Mayıs'ta görevlerinin tebliğ edildiği, heyet üyeleri arasında bir İngiliz yarbayıyla, Mülkiye Müfettişi Halil Rifat Bey'in bulunduğu ve teftiş heyeti ile birlikte çalışmasının gerektiği bildirilmişti. Yine Dâhiliye Nezâreti'nin aynı tarihli üçüncü telgrafında Anzavur'dan teftiş heyetini çarşamba günü (28 Mayıs) Adapazarı hükümet konağında beklemesi istenmişti²⁷. Fakat o sırada Anzavur asayiş meselesiyle ilgili olarak Geyve Kazası'nın Doğançay İstasyonuna gitmişti. Bu sebeple Mutasarrıf Vekili Jandarma Alay Komutanı Vahit Bey 27 Mayıs'ta Dâhiliye Nezâreti'ne verdiği cevapta, istenilen hususu Anzavur'a iletildiğini bildirmiş, ayrıca mutasarrıfın Geyve olayıyla ilgili olarak verdiği bilgileri nakletmişti²⁸. Anzavur ise Dâhiliye Nezâreti'nin Adapazarı hükümet konağında beklemesini bildiren telgrafı kendisine ulaşmadan İzmit'e dönmüş bulunuyordu. Bu sebele 28 Mayıs'ta Dâhiliye Nezâreti'ne bir telgraf çekerek durumu açıklamış, Vahit Bey'i vekil bırakarak tekrar Adapazarı'na hareket ettiğini bildirmişti²⁹. Adapazarı'na giden Anzavur, 28 Mayıs'ta Adapazarı'nda olacağı bildirilen heyetin gelmemesi üzerine Dâhiliye Nezâreti'nden İzmit'e dönüp dönmeyeceğinin bildirilmesini istemişti³⁰. Dâhiliye Nezâreti'nin gayet acele kaydıyla verdiği cevapta, teftiş heyetinin İstanbul'dan hareket ettiği ve Adapazarı'nda beklemesi bildirilmişti³¹. Diğer taraftan Vahit Bey'in daha önce Dâhiliye Nezâreti'ne çekmiş olduğu telgraftan anlaşıldığına göre Geyve olayının içyüzü şöyleydi: Şerefiye Köyü civarında Lâz ve Gürcülerden oluşan 20 kişilik bir çetenin görüldüğü haberi üzerine Anzavur çetenin takibine çıkmışsa da, haberin asılsız olduğu anlaşılmıştı. Mesele, 13 yaşındaki bir çoban çocuğunun üç silahlı adam gördüğünü söylemesi, İtalyan Mühendis Moze ailesinin de telaşa kapılarak bir marşandiz treniyle Geyve'ye kaçmasından kaynaklanmıştı. Geyve

24 BÖA, DH-KMS, d. 52-2, b. 8, nu. 2.

25 BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 8, nu. 1/1.

26 BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 8, nu.3/1.

27 BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 8, nu. 4/1.

28 BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 8, nu. 5.

29 BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 8, nu. 6.

30 BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 8, nu. 8.

31 BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 8, nu. 7/1.

İstasyonu Müdürü Avakıyan Efendi de olayı İzmit İstasyon Müdüriyetine ve Direktörlüğüne son derece abartarak bildirmişti. Olayın içyüzünün anlaşılması üzerine Moze ailesi Doğançay'a dönmüşlerdi³².

Ahmet Anzavur Bey bir taraftan bizzat eşkıya takibine çıkıyor, diğer taraftan da İttihatçıların yöredeki faaliyetlerini de dikkatle izliyordu. Bu konuda daha 24 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği raporunda şu hususları belirtmişti: Değirmendere yöresindeki eşkıya takibatında daha önce Hereke'yi basan çetenin ileri gelenlerinden oldukları anlaşılan iki 'Arnavut eşkıya ölü olarak ele geçirilmişti. Eşkıya, çatışma yerinin sarp olmasından yararlanıp diğer ölü ve yaralıları kaçırmıştı. Çatışma öncesinde yakalanan bazı hempaların üzerlerinde bombalar ele geçirilmişti³³. Raporun diğer bölümü kanımızca Anzavur'un daha önce değindiğimiz Dâhiliye Nezâreti'ne sözlü olarak sunmak istediği gizli bilgileri içermekteydi. Bu bölüme göre Talat Paşa'nın akrabasından Nurettin Bey, eski mutasarrıf Süreyya Bey (Yiğit)'le birlikte Değirmendere'deki çiftliğinde siyasi amaçlı bir çete kurmuştu. Çete mensupları çiftlikte saklanıyor, Nurettin Bey'in kayığıyla karşı sahile gidip geliyorlardı. Anzavur, Nurettin Bey'in çiftliğini basmışsa da, eşkıyaya rastlayamamıştı. Ancak, takibata büyük bir kuvvet ve şiddetle devam etmekteydi. Dahiliye Nezareti bu konudaki cevabında, hakkındaki suçlamaların kesinleşmesi halinde Nurettin Bey'in Divân-ı Harb'e gönderilmesini istemişti³⁴.

Dahiliye Nezareti 19 Haziran 1919'da İzmit Mutasarrıflığına Ermeni Patrikhanesi'nin 7 Haziran'da İzmit civarındaki Ali Kahya Çiftliğinde Samuel adlı bir Ermeninin, Başiskele'de Döngel Muhtarının öldürüldüklerine dair şikayetini bildirmiş, gereken soruşturmanın yapılarak gerçeğin ortaya çıkarılmasını istemişti³⁵. Yapılan soruşturma sonucunda Döngel Muhtarının öldürülmemiş olduğu anlaşılmış, Samuel oğlu Aleksan'ı kimin öldürdüğü tespit edilememişti³⁶.

17 Haziran'da Ahmet Anzavur Bey'in ikinci dereceden maaşla, Karesi Sancağı Mutasarrıfı Hilmi Bey'in kendi maaşıyla becayiş ve nakilleri kararlaştırıldıysa da, 7 Temmuz'da bundan vazgeçilmişti³⁷.

Ahmet Anzavur Bey'in mutasarrıflık döneminde asayişin iâdesi, özellikle Değirmendere ve yöresinde asayişin sağlanması meselesi önemli

³² BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 8, nu. 9.

³³ BOA, DH-KMS, d. 53-1, b. 78, nu. 2.

³⁴ BOA, DH-KMS, d. 53-1, b. 78, nu.1/1.

³⁵ BOA, DH-KMS, d. 50-2, b.21, nu.1/1.

³⁶ BOA, DH-KMS, d. 52-2, b. 21, nu.2.

³⁷ Özcan Mert, aynı makale, s. 849.

bir yer tutmuştu. Bu yörede asayiş daha önce İzmit'ten Yalova sahiline kadar olan alanda bahçıvanlık yapmakta olan Arnavutlarla, Lâzların Mondros Ateşkesi sonrasında silahlanarak dağa çıkmalarıyla bozulmuştu. Anzavur 200 kişilik Çerkes maiyyetiyle Değirmendere'ye giderek aralarında düşmanlık oluşan Arnavutlarla, Lâzlardan birbirlerine karşı silaha sarılmayacaklarına dair söz alarak iki tarafı barıştırmışsa da, daha İzmit yolculuğunu tamamlayamadan üç kişinin vurulduğunu haber almıştı³⁸. Değirmendere ve yöresinde asayişin sağlanması sadece mutasarrıflığı değil, aynı zamanda Hükümeti meşgul eden önemli bir mesele olmuştu. Dâhiliye Nezâreti'nin Sadarete sunduğu 22 Haziran 1919 tarihli bir arızada Değirmendere, Karamürsel ve Gebze civarlarında ötedenberi eşkıyalık yapmakta olan Arnavutların memleketlerine iade edilmelerinden başka bir çarenin görülmediği ifade edilmiş, onları koruyan Nurettin Bey hakkında gereken işlemin yapılması istenmişti³⁹.

Damat Ferit Paşa Hükümeti Erzurum Kongresi çalışmalarının tamamlandığı günlerde basma sansür uygulamayı kararlaştırmış, bu hususu Dahiliye Nezareti vasıtasıyla bazı vilayet ve sancaklara duyurmuştu. Bu konudaki 10 Ağustos 1919 tarihli genelgede gazeteelerde zihinleri kurcalayan makalelerin yayınlandığı, resmi tebliğlere aykırı yayın yapanların muhakeme altına alınmaları istenmişti. Anzavur'un bu genelgeye verdiği cevaptan; İzmit dahilinde yayınlanan gazete olmadığı, livânın resmi gazetesi olan Kocaeli Gazetesi'nin makine ve hurufatının tehcirden dönen sahibine iade edilmesi sebebiyle yayınına ara verdiği anlaşılmıştı⁴⁰.

Ahmet Anzavur Bey'in İzmit mutasarrıflığı Ağustos 1919'a kadar devam etti. Adapazarı'ndan 11 Temmuz 1919'da padişaha çekilen bir telgrafta mutasarrıfın değiştirilmesi ve bu göreve Ali Faik Bey'in atanması istenmişti⁴¹. Hacı Seyitzâde İsmail, Mehmet Tevfik ve Dardağanzade Hasan imzalarıyla çekilen bu telgrafın Anzavur'un görevinin sona ermesinde herhangi bir etkisinin olup olmadığını bilmiyoruz. Sözkonusu telgrafın içeriği şöyleydi: İzmit Sancağı'nda düzen resmî görevlilerin iktidarsızlığı yüzünden bozulmuş, özellikle Türk ahali acınacak duruma düşmüştü. İnsanlar hergün vahşice öldürülüyor, evleri basılıyordu. İttihatçı güvenlik görevlileri ve amirleri tehcir ve diğer meselelerden dolayı firarda olduklarından, bu durumun devamı halinde mahalli asayiş bozulacak ve yakında da siyasi bir nitelik kazanacaktı. Bu sebeple Adapazarı ve Bolu Sancağı'nda 8 yıl jandarma komutanlığı, kaymakamlık ve mutasarrıf vekilliği yapan, yöneticilikteki becerisini kanıtlayıp halkın beğenisini kazanan Lazistan'lı emekli Ali Faik

³⁸ Anzavur Paşa'nın Tarih-i Hayatı, *İleri*, 4 Aralık 1920, 1032.

³⁹ BOA, DH-KMS, d. 53-1, b.78, nu.3/1.

⁴⁰ BOA, DH-KMS, d. 54-2, b.78, nu.1/1,2.

⁴¹ BOA, DH-KMS, d. 54-1, b.38, nu.2,3,4,7/1.

Bey mutasarrıflığa atanmalıydı. Müslim ve gayrimüslim halk Şubat ayından bu yana bu konuda Dâhiliye Nezâreti'ne ve Sadârete defalarca telgraflar çekmişlerdi. Yetkililer adam kayırmaktan başka bir şey yapmadıklarından bir sonuç alınamamıştı.

Ahmet Anzavur Bey 20 Temmuz'da Dâhiliye Nezâreti'ne çektiği telgrafında hem bu iddiaları cevaplandırmış, hem de kendi döneminin asayiş bakımından adeta bir bilançosunu vermişti. Bu sebeple Anzavur'un telgrafını ana hatlarıyla özetleyeceğiz.

Anzavur'a göre Ali Faik Bey meslek hayatında aldığı rüşvetlerden övünerek söz edecek kadar utanma duygusundan yoksun emekli bir albaydı. Padişaha çekilen telgrafi da asayiş bozuk gösterip mutasarrıf olmak istediğinden kendisi yazdırmıştı. Dardağanzâde Hasan cahil ve muhtemelen telgrafın içeriğinden habersiz bir adamdı. Ahlaksızlığıyla ünlü bir arzuhalci olan Mehmet Tevfik telgrafi bizzat imzalamamış, telgrafi yazana gaffletle imzasını atma iznini vermişti. İsmail, Akyazı taraflarından bir köylüydü. Anzavur kısa süre önce Adapazarı'na giderek eşkıyanın faaliyet alanlarını dolaşmış, birçoğunu istiman ettirmişti. En meşhur eşkıyadan Abaza Kazım, Kuru İbrahim, Taraklı taraflarından Lâz Memiş, Çolak Mustafa ve İsmail bunlar arasındaydı. Değirmendere taraflarında Yetimoğulları ve Arnavut eşkıya, Ermişe (Akmeşe) tarafından Ermeni Minas çeteleri de istimana mecbur edilmişlerdi. Bunlardan Mushaf-ı Şerif'e el bastırılarak eşkıyalık yapamayacaklarına dair sözler alınmıştı. Çoğunlukla eşkıyalık yapan Abaza, Gürcü ve Lâzların ileri gelenleri bundan sonra eşkıyalığa meydan vermeyeceklerini, hükümetin emirlerine uyacaklarını garanti etmişlerdi. Kendi Mutasarrıflığından önce istiman ettikleri halde yağmacılıktan geri kalmayan bazı eşkıya da, bu tutumlarından vazgeçmişlerdi. Eşkıyayı istimana zorlamaktan çok, ortadan kaldırmak daha uygun bir çözümse de hiçbir inzibatî değeri olmayan jandarmayla buna imkân bulunmuyordu. Bu sebeple eşkıyayı tehdit ve baskılarla istimana zorlamış, sancakta asayiş ve güvenliği sağlamıştı. Halkın yüzü gülmüş, her taraftan yüksek makamlara teşekkür telgrafları çekilmişti. Anzavur'un tüm çabası asayiş sağlamak ve hükümetin politikasına aykırı hedefler güdenleri cezalandırmak yönünde olmuştu. İstanbul'dan gelen Yüzbaşı Şevket ve Teğmen Tevfik adlı denizci subaylar Hüseyin Pehlivan adlı İzmit'li klavuzlarıyla Değirmendere'de hükümete karşı faaliyete başlamışlardı. Büyük kuvvetlere ve mühimmata sahip olduklarını söyleyerek sayıları 100'ü geçen Arnavutları ve 150 kadar avaneleri olan Yetimoğullarını hükümete karşı gelmeye ve takibat halinde kendisiyle müsademeye teşvik etmişlerdi. Anzavur bu durum üzerine Adapazarı ve çevresinden sağladığı kuvvetlerle Değirmendere'ye giderek Arnavutları ve

Yetimoğullarını istimana zorlamıştı. Ayrıca, kaçan teşvikçi subayların yakalanmaları için çaba harcıyordu⁴².

Ahmet Anzavur Bey, mutasarrıflığı döneminde Çerkes ve Abazalar üzerindeki şahsi nüfuzunu kullanarak, özellikle Adapazarı yöresindeki eşkıyanın dehaletlerini sağladı. Dini siyasete alet etmek, ittihatçılara düşmanlık beslemek belirgin kişilik özellikleriydi. Gerek bu saplantıları, gerekse şöhret budalası olarak nitelenebilecek kişilik yapısıyla Kuvayı Milliye ve Müdafaa-i Hukuk düşmanlığını benimsedi. İç ayaklanmalarda kardeş kanı dökülmesinin başlıca sorumlularından biri oldu. Birçok yiğit türk evladının kanına girerek ihanetin zirvesindekiler arasına katıldı. 15 Nisan 1921'de Karabiga yakınlarındaki Adliye Köyü civarında Çiftlikköylü Mehmet Efe tarafından öldürüldü⁴³.

Ali Suat Bey

Damat Ferit Paşa'nın önerisiyle 9 Ağustos 1919'da İzmit Mutasarrıflığına atandı. Bununla beraber Damat Ferit Paşa'nın icraatını eleştirmekten de geri kalmadı. Wilson ilkelerinden etkilendiğinden mevcut durum ve Türklerin istekleri hakkında açık bir mektup kaleme aldı⁴⁴. Mutasarrıflığa atanması İzmit halkı tarafından çok iyi karşılandı⁴⁵.

Ali Suat Bey görevine başlar başlamaz Dâhiliye Nezâreti'nin Tahrirat Müdürü Ali Galip Bey hakkında başlattığı tahkikatla karşılaştı. Tahkikat daha önce açılmış, 10 Ağustos 1919'da mutasarrıflık vekaletinden Ali Galip Bey'in İstanbul'a gönderilmesi istenmişti⁴⁶. Kendisi memleketin huzur ve selametini ihlâl için gizli çalışmakla, başka bir deyimle Kuvayı Milliyeçi olmakla suçlanmaktaydı. Ali Galip Bey 17 Ağustos'ta Dâhiliye Nezâreti'ne verdiği savunmasında, hakkındaki suçlamaları reddetmiş ve hareket-i millîye adı altında uyandırılmak istenen anarşinin milletin geriye kalanının varlığını tehlikeye koyduğunu ifade etmişti⁴⁷. Dâhiliye Nâzırı Adil Bey 24 Ağustos'ta Ali Suat Bey'den gerekli tahkikatı yaparak sonucu bildirmesini istemişti⁴⁸. Ali Suat Bey 10 Eylül'de Ali Galip Bey'e yöneltilen suçlamaların doğru olmadığı kanaatine vardığını bildirmişse de bundan tatmin olmayan Dâhiliye Nezâreti hakkındaki iddiaların çok güçlü olduğu gerekçesiyle tahkikatın

⁴² BOA, DH-KMS, d. 54-1, b.38, nu.6.

⁴³ Özcan Mert, aynı makale, s. 849.

⁴⁴ Enver Konukçu, aynı makale, s. 225.

⁴⁵ Rifat Yüce, *aynı eser*, s. 70.

⁴⁶ BOA, DH-KMS, d. 54-3, b.30, nu.2.

⁴⁷ BOA, DH-KMS, d.54-3, b.30, nu.4.

⁴⁸ BOA, DH-KMS, d. 54-3, b. 30, nu.3/1.

derinleştirilerek sonucun bildirilmesinde ısrar etmişti⁴⁹. Ali Suat Bey'in atandığını⁵⁰ Ali Galip Bey'in de 1922'de İzmit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kuruluna seçildiğini bilmekteyiz⁵¹.

Dâhiliye Nezâreti 23 Eylül'de eski mülkiye müfettişi Mihran Boyacıyan'ın bir ihbarına dayanarak İzmit ve Eskişehir Mutasarrıflıklarına, Divan-ı Harp tarafından aranan Rüştü, Yusuf, Harun v.s. beylerin kurdukları çetelerle Adapazarı ve Eskişehir dahilinde serbestçe dolaştıklarına, 6 mazul mutasarrıf, birkaç kaymakam ve mebusun propaganda ve teşkilatla uğraştıklarına dair haberlerin doğruluk derecelerini sormuştu⁵².

Ali Suat Bey, Sivas Kongresi'nin İstanbul'un İstanbul Hükümeti'yle idari ilişkilerin, İstanbul'la her türlü haberleşmenin kesilmesine dair genel tebliğine uymamış, İstanbul Hükümeti'yle ilişkisini kesmemiştir⁵³. Oysa, İzmit'in tüm kazaları 30 Eylül 1919 tarihine kadar İstanbul Hükümeti'yle ilişkilerini kesmişlerdi⁵⁴. Hattâ, Adapazarı ve İzmit yöresinde Kuvayı Milliye'nin önderleri hükümetin direnmesi halinde İstanbul'a hareket etmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. İstanbul'la ilişkiyi kestiklerini bildiren ilk telgrafı Kandıra'lılar çekmişlerdi. Fakat o sırada Adapazarı'nda bulunan Ali Suat bey telgrafhaneye giderek Kandıra'lıları milli harekete katılmayıp, hükümete bağlı kalacaklarına dair ikinci bir telgraf çekmeye ikna etmişti. bir görüşe göre Ali Suat Bey vatansever bir kişi olmasına rağmen, Milli Mücadele'yi desteklemeye korkuyordu⁵⁵. Mustafa Kemal Paşa 2 Ekim 1919'da Ali Suat Bey'e tebligatın gereğinin yapıp yapılmadığını sormuş, tatmin edici bir cevap alamayınca aynı gün daha sert bir üslupta ikinci bir telgraf çekmişti⁵⁶. Ali Suat Bey'in 3 Ekim cuma namazı ictimasma kadar süre istemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa kendisine şu cevabı vermişti "İzmit gibi melce-i vatanperverân olan bir şehirde ne asker, ne memur ve ne de herhangi bir vatanseverin hariç kalmasını zaten tasavvur etmiyoruz. Bu konuda fazla açıklama istemeye lüzum kalmadığı kanaatıyla yarınki cuma namazı ictimama kadar beklemeyi uygun görüyoruz..."⁵⁷.

49 BOA, DH-KMS, d.54-3, b.30,nu.5/1

50 Hamdi Namık Gör, *İstiklâl Mucizesi*, s.11.

51 Kılıçzâde Hakkı, İzmit Mektubu, *İleri*, 29 Temmuz 1922, 1611; *Vakit*, 18 Temmuz 1922, 1653.

52 BOA, DH-KMS, d.53-3, b.38, nu.2.

53 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, İstanbul 1982, s. 191.

54 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 227.

55 Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul 1942, s. 130.

56 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.1, s. 191, 192.

57 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s.191, 192.

Ali Suat Bey'in İzmit Mutasarrıflığı dönemine rastlayan önemli gelişmelerden biri de, gönüllü subaylıktan ihrac edilmiş Bekir adlı birinin⁵⁸ bölgedeki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı meşgul etmesidir. Bu konu gerek Nutuk'ta, gerekse Milli Mücadele'yle ilgili bazı çalışmalarda ele alınmış, ancak Bekir'in sadece 1919 Ekim'ine rastlayan faaliyetlerinden söz edilmiştir. Biz, Bekir'in daha önce değinilmemiş en geç 1919 Eylül'ü başlarında başladığını söyleyebileceğimiz ilk faaliyetlerine de yer vermek suretiyle konuya daha bir açıklık kazandıracığımızı umuyoruz.

Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Bekir'in Adapazarı yöresindeki ilk faaliyetlerinde bir rolü olmamıştı. Hattâ, hükümet Kuvayı Milliye yanlısı olduğu endişesiyle, bu faaliyetleri kaygıyla karşılamıştı. Bu husus gerek Dâhiliye Nezâreti'nin, gerekse mahalli idarecilerin konuyla ilgili yazılarında açıkça görülmektedir. Dâhiliye Nezâreti'nin bu konuda İzmit mutasarrıflığına gönderdiği 14 Eylül 1919 tarihli şifre şöyleydi: "Adapazarlı⁵⁹ Çerkes Bekir Bey'in teşkilat'ı mahsusa ile iştigal etmekte ve oralarda propaganda yapmakta olduğu haber veriliyor. Devletin vaziyet-i hazırasını takdirden aciz ve menfaat-i zâtiyelerini temine sâi olan bir takım eşhasın şurada burada tahrikat ile uğraşmalarına ve biçare halkı iğfal ve ihlal etmelerine nazar-ı kaydî ile bakılması vatana karşı ihanet olacağından, Bekir Bey'in teşkilat-ı mahsusa ile ne dereceye kadar alakadar olduğunun ve ne yolda propaganda yapmakta bulunduğu serian tahkikiyle mücrimiyeti tahakkuk ettiği halde mahfûzen Dersaadet'e izami"⁶⁰.

Ali Suat Bey'in 16 Eylül tarihli cevabında durum şöyle açıklanmıştı: "Adapazarlı Çerkes Bekir Bey'in Akyazı- Handık (Hendek) taraflarında teşkilat-ı millîye için propaganda yapmakta olduğu haber alınarak 1 Eylül 1919 tarihinde Adapazarı Kaymakamı mahallinde tahkikat yapmak üzere o havaliye azimet eylemiş ve işbu propagandanın o mıntıkaya mücavir bulunan Düzce cihetlerine de sirayeti ihtimaline binaen hemen Bolu Mutasarrıflığına ihbar olunmuştu. Bolu'dan alınan cevapta oralarda öyle bir hareket-i mahsus olmadığı bildirilmiş ve Adapazarı Kaymakamının netice-i tahkikatında filhakika Bekir Bey'i nevahi-i mezkûrede propaganda yapmış ise de bilhassa Çerkes ihtiyarlarından hiç taraftar kazanamayarak İstanbul'a gittiği ve mesele bu haliyle ehemmiyetten ari olduğu için nezaret-i celilerini işgale cüret olunmamıştı. Bu defa Adapazarı'ndan bi't-tekrar tahkiki-i madde edilerek kaza-i mezkûr ahalişi erkanının teşkilât-ı mahsûsaya meyyal bulunmadıkları kanaati hasıl olmakla arz olunur..."⁶¹.

58 Hakkında daha geniş bilgi için mkz. Enver Konukçu, aynı makale, s. 231.

59 Bekir, Adapazarlı olmayıp Manyaslıdır.

60 BOA, DH-KMS, d. 53-3, b.36, nu. 1/1.

61 BOA, DH-KMS, d. 53-3, b. 36, nu.2

Dâhiliye Nezâreti bu cevaba rağmen konu üzerinde önemle durduğundan 23 Eylül'de Yalova'da bulunan Ali Suat Bey'e hemen Adapazarı'na giderek gereken tedbirleri almasını bildirmişti⁶². Buna karşılık İzmit Mutasarrıf Vekili'nin Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey'den aldığı telgrafta durum şöyle açıklanmıştı: Bolu Mutasarrıfı, Kastamonu Kuvayı Milliye Kumandanı Osman Nuri imzasıyla davet edildiği telgrafhaneye hastalığını bahane ederek gitmeyince görevinden alınmış, yerine şube reisi vekil olarak görevlendirilmişti. Mutasarrıf Vekili halkı hemen toplayarak merkezî hükümetle ilişkiyi kesmeye karar vermişti. Bu husus dün gece Adapazarı telgrafhanesini Kuvayı Milliye'yle temas kurmaya davet ettikleri sırada öğrenilmişti. Kastamonu Posta ve Telgraf Başmüdüğüyle, bazı memurları tekliflerini kabul ettirebilmek için mahfuzen Ankara'ya sevkettikleri şâyi olmuştu. Tahir Bey bu durumun yakınlığı dolayısıyla Adapazarı'na sirayetinden şüphe ediyor, acil tedbirlerin alınmasını zorunlu görüyordu. Ayrıca, nasıl hareket etmesi gerektiğinin tebliğen bildirilmesini istemişti⁶³. Dahiliye Nezareti Tahir Bey'in telgrafından haberdar olur olmaz, 23 Eylül'de Yalova'daki Ali Suat Bey'e hemen Adapazarı'na giderek acil tedbirleri bizzat almasını ve durumu iletmesini bildirmişti⁶⁴. Ali Suat Bey aynı gün verdiği cevabında vasitasızlık yüzünden İzmit'e dönemediğini, İzmit ve Adapazarı'yla görüşüğünü, Adapazarı ve Düzce'de daha bir şey olmadığını, sadece Bolu telgraf memurlarıyla temas vaki olduğunu ve kaymakama gereken talimatı verdiğini belirtmişti⁶⁵. 25 Eylül'de İzmit'e dönebilen Ali Suat Bey, Dahiliye Nezareti'ne 26 Eylül'de Adapazarı'na gideceğini arz etmişti⁶⁶.

Çerkes Bekir gerek İstanbul'daki hükümeti, gerekse mahalli yöneticileri telaşlandıran bu ilk faaliyetlerinden sonra İstanbul'a döndü. O sırada Sivas Kongresi çalışmalarını sonuçlanmış, kongre ümumi heyetinin girişimiyle Anadolu'nun İstanbul'la bağlantısı büyük ölçüde kesilmişti. Kuvayı Milliye'nin bütün yurt sathında olduğu gibi, İzmit Sancağı'nda da varlığını hissettirmesi işgalcileri ve işbirlikçilerini endişelendirmiş, karşı tedbirler almaya sevketmişti. Çerkes Bekir işte bu tedbirler çerçevesinde Ekim ayında para ve talimatla Adapazarı yöresine gönderildi. Anlaşılan Bekir'in, bölgenin Kafkas kökenli sakinlerini kışkırtmakta daha etkili olabileceği düşünülmüş, böylece kendilerini maddî ve manevî bağlarla saraya yakın gören bir zümreye dayanılarak karşı bir hareketin yaratılması amaçlanmıştı. Bekir, Adapazarı yöresine süvariye 30, piyadeye 15 lira maaş verme yetkisiyle gelmişti. Bunun

⁶² BOA, DH-KMS, d.53-3, b.36, nu. 3/1.

⁶³ BOA, DH-KMS, d.53-3, b.36, nu.5.

⁶⁴ BOA, DH-KMS, d.53-3, b.36, nu.6/1.

⁶⁵ BOA, DH-KMS, d.53-3, b.36, nu.7.

⁶⁶ BOA, DH-KMS, d.53-3, b.36, nu.8.

için kendisine 25.000 liranın verildiği söyleniyordu⁶⁷. Bekir'in bir toplantıdaki "İngilizler bize bir hafta için müsaade ettiler. Beş gün geçti. Daha iki gün kaldı. Tacil edelim"⁶⁸ sözleri, İngilizlerle olan bağlantısını göstermektedir. Ayrıca yapılan toplantılarda halka bir takım emirlerin okunması, İstanbul'daki önemli bir idarî birim veya kişilerden talimat alındığının göstergesiydi. Bekir ve beraberindekilerin ifadelerine göre, padişah da bu hareketlerinden haberdar bulunuyordu.

Bekir ve adamları 19 Ekim 1919'da Akyazı Nahiyesi dahilindeki Talustan Bey'in evinde toplandılar. Beraberlerinde 50-60 kadar silahlı adamları bulunuyordu. Toplantıya Geyve VI..Dâire tahsildârı Sapanca'nın Akçay Köyü'nden Beslan, halktan bir takım kimseler ve ileri gelenler katılmışlardı. Durumu öğrenen Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey çoğunluğu Çerkes ve Abaza olan 12 süvari ve 12 piyadeden ibaret kuvvetiyle toplantı yerine giderek amaçlarını öğrenmeye çalışmıştı. Elebaşılar Adapazarı'nı yağmalayacakları, hükümeti işgal edip zenginlerden para isteyecekleri, İzmit'in zuntarla köylerinden, karşı sahilden adam getirtecekleri iddialarını reddetmişler, Mustafa Kemal'i padişah olarak tanıyamayacaklarını ifade etmişlerdi. Talustan Bey ısrarla Adapazarı'na giderek telgraf başında padişahın hangi tarafı onayladığını sormaktan başka bir amaçlarının olmadığını belirtmişti. Tahir Bey kendileriyle ertesi gün İbrahim Bey'in Yortan Köyü'ndeki evinde buluşmak üzere sözleşerek toplantı yerinden ayrılmıştı. Ancak, Bekir ve adamları aynı gece kendilerine karşı olan beylerin kaymakama katıldıklarını öğrendiklerinden Hendek yönüne kaçmışlardı. Tahir Bey bir hükümet darbesi girişimi olarak değerlendirdiği bu hareketin, gecikmeden kuvvet kullanılarak bastırılması görüşündeydi. Bu sebeple elindeki kuvvetiyle kaçakların takibine çıkmış, bir taraftan da başka kuvvet gönderilmeyecekse Kandıra ve Geyve kazalarının süvarilerini acele göndermelerini istemişti. I. Tümen Komutanı Asım Bey bu durum üzerine kolordudan kuvvet isteğinde bulunmuştu. Ayrıca, olayın kendisini ele geçirebilmek amacıyla Mutasarrıf Ali Suat, emekli jandarma binbaşısı Hafız, emekli binbaşı ve çiftlik sahibi İzmit Merkez Heyeti ikinci başkanı Çerkes Kâzım ve Sapanca'dan Sefer Beylerin olay yerine gönderilmeleri kararlaştırılmıştı. Asım Bey III. Kolordu Komutanlığına ve Heyet-i Temsiliye Başkanlığına adı geçenlerin girişiminden sonuç almayı ummakla beraber, kuvvet kullanarak boyun eğdirmeyi gerekli gördüğünü bildirmişti. Ayrıca, Ali Fuat Paşa'nın Düzce taraflarına bir miktar kuvvet göndermesini önemli gördüğünü belirtmiş, bu meselenin nerelere ve kimlere kök saldiğinin XXV. Kolordu Komutanı Mirliva Çerkes Ali Sait Paşa'dan sorulmasını tavsiye

⁶⁷ Nuri (özel muhabir), *Yeniğün Gazetesi*, 28 Ekim 1919, 221.

⁶⁸ Özcan Mert, aynı makale, ek.II.

etmişti⁶⁹. Diğer taraftan Hendek yönündeki takip müfrezesi yaşlı bir kişi olan Talustan Bey'le, Beslan ve kardeşi Hüseyin Çavuş'u Beynevit Köyü'nde ele geçirmişti⁷⁰. Ali Suat ve Asım Beyler de 21 Ekim gecesi Adapazarı'na giderek Hendek'teki Tahir Bey'e telgrafla Bekir ve adamlarının yakalanmaları için gereken direktifleri vermişlerdi. 22 Ekim'de Akyazı'yla yaptıkları telgraf görüşmesinden de Beslan ve kardeşi Hüseyin Çavuş'un yakalandıklarını, Bekir'in gece kaçtığını ve diğerlerinin de büyük bir pişmanlık içinde ayrıldıklarını öğrenmişlerdi⁷¹. Yine, İzmit'ten getirdikleri 18 kişilik müfrezeyi Bekir'in kaçtığı yöne sevk etmişler, İstanbul'a kaçması ihtimaline karşı bazı önemli istasyonlara özel memurlar göndermişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa bu gelişmeler sırasında Amasya'da bulunmakta, cereyan eden olayları en ince ayrıntılarına kadar izleyip gereken direktifleri vermekteydi. 23 Ekim'de bir taraftan Asım Bey'e Hürriyet ve itilafçılarla, dış düşmanlar tarafından gönderilen Bekir'in bozguncu hareketlerinin önlenmesini, diğer taraftan da Tahir Bey'e Bekir ve arkadaşları hakkında şiddetli ve acele tedbirlerin uygulanmasında asla tereddüt gösterilmemesini, zararlarına meydan verilmemesini bildirmişti⁷². Tahir Bey 27 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya durumu şöyle açıklamıştı: İstanbul'dan özel olarak gelen Bekir adlı şahsın ayartmalarıyla İzmit'in Derbent Nahiyesi'nden Düzce'ye kadar bazı köylerden silahlı insanlar davet edilmek suretiyle bir toplantı yapılmıştı. Bunların bozguncu hareketlere giriştiklerinin öğrenilmesiyle derhal İzmit'ten celbedilen müfrezelerle takiplerine çıkılmış, mahalli halktan bazı vatan evlatlarının da yardımıyla toplantı dağıtılmış ve hareket sonuçsuz bırakılmıştı⁷³. Beslan ve Hüseyin Çavuş teşvikçi ve tertipçi olduklarından Divan-ı Harb'e sevk edilmişler, tertipçilerden olduğu anlaşılan ve İzmit'te İngiliz İbrahim olarak tanınan kimseyle⁷⁴, Talustan Bey'in yeğeni Kamil ve Kayalar'dan Tahir haklarında geçici tevkif müzekkereleri çıkarılmıştı. Kaymakam Tahir Bey İbrahim'in tutuklanmasını İzmit Mutasarrıflığına yazmış, diğerlerini yakalamak için de harekete geçmişti⁷⁵.

Ali Suat Bey, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yerini Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin almasından sonra Heyet-i Temsiliye'ye daha yakın bir tavır içinde olmuş, ancak Bekir meselesinde Mustafa Kemal Paşa'yı bilgilendirmekten kaçınarak livâ halkına bir beyanname yayınlamakla

69 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. III, ves. 162.

70 Rahmi Apak, *aynı eser*, s. 113.

71 Özcan Mert, aynı makale, ek. V.

72 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 256-257.

73 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. III, ves. 166.

74 Sonradan İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı.

75 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c. III, ves. 168.

yetinmişti. Beyanname metni şöyleydi: "... Size başka bir şey daha söyleyeceğim. Ama buna da iyi dikkat ediniz. Aklınızı başınıza toplayarak iyi kulak veriniz. Çünkü memleketimizin bu gün geçirdiği felaketlerle, bundan sonra göreceğimiz günler bu söyleyeceğim şey üzerinedir. Bu anlatacağım iş millet işi ve siyaset meselesidir. Görüyorum ki memlekette bilen bilmeyen siyaset işlerine karışıyor. Birbirine ben şu fırkadanım, sen şu fırkadanım diye ortalığa bir ayrılık koyuyor. Hemşehriler birbirinden soğuyor. İki müslüman birbirine emniyet etmiyor. Böyle şeylerden kendine bir kâr çıkarmak, bir külâh kapmak için ahaliyi birbirine düşüren, tutuşturan hain adamlar yazık ki içimizde vardır. Aklısıra büyük adam olmak için böyle adamları kendi çıkarlarına kullanan, bir takım zavallı ahaliyi ve kendi işiyle gücüyle uğraşan köylü ve çiftçiyi kandırarak, Müslümanların arasına fesat koyarak hemşehrileri birbirine düşman eden din ve millet hainleri de vardır. Yalanla, parayla, düzme kağıtlar ve hikâyelerle yüreği saf zavallıları doğru yoldan çıkararak ve dünya malı için gözleri kör gibi etrafım göremeyen fena adamlara aldanmayınız. Bunlardan işte Bekir isminde bir serseri bundan birkaç gün evvel Adapazarı'nın Akyazı taraflarına gelerek bazı cahillere yalan uydurmuş, hükümete, devlete emniyet etmeyiniz demiş. Şuna buna biraz da para vererek evvelden tanıdığı bir kaç köy ahalisini ayağa kaldırmış ve bunu yapmak için hiçbir Müslümanm, hiçbir namuslu adamın kabul edemeyeceği hilelerle, yalanlarla, hiç aslı olmayan hikâyelerle, devlete karşı düşüncesizlerle memleketin şerefini lekelemek istemiştir. Böyle adamların maksadı herkes birbirini yesin, herkes birbirini isterse boğazlasın. Fakat ara yerde ben kazanayım gibi Allah'ın lanet ettiği bir fenalığı sana bana bulaştırmaktır..."⁷⁶.

1919 Eylül'ünde İzmit ve civarında İngiliz askerî aktivitesinin bir hayli arttığı gözlenmişti. Ali Suat Bey'le Dahiliye Nezareti arasındaki yazışmalardan anlaşıldığına göre: İngilizler 15 Eylül'de Derince İstasyonuna iki tank, bomba ve cephane sandıkları çıkarmışlar, 300 den fazla çadır kurmuşlardı. Zaman zaman Eskişehir yönüne topçu ve piyade kuvvetleri sevk ediyorlardı. Yapılan araştırmada Tuzla'daki 1000 çadırdan fazla askerin de sevkedilmek üzere oldukları anlaşılmıştı.⁷⁷ 20 Eylül gecesi bir İngiliz generali ve maiyyeti 80 kadar İngiliz askeriyle birlikte ekspres trenle, 70 kadar Hintli İngiliz askeri de 1074 nolu trenle Eskişehir yönüne gitmişlerdi. Yine 23 Eylül gecesi 13 vagon Hintli İngiliz askeri, 8 vagon mekkari ve 2 vagon cephane aynı yöne sevk edilmişlerdi⁷⁸. 23 Eylül'de ayrıca 6 vagona 100 kadar Hintli İngiliz askeriyle, 4 vagon mekkari aynı yönde geçmişlerdi⁷⁹.

⁷⁶ *Yeniğün*, 28 Ekim 1919, 221.

⁷⁷ BOA, DH-KMS, d. 53-3, b. 36, nu.4.

⁷⁸ BOA, DH-KMS, d. 56-1, B. 12, nu.1/1,3.

⁷⁹ BOA, DH-KMS, d. 56-1, b. 12, nu.4.

Dâhiliye Nezâreti mutasarrıflıktan aldığı bu bilgileri Hariciye Nezâreti'ne aksettirmiş, ayrıca İngilizlerin İzmit İstasyonu civarına yığıldıkları büyük çaptaki cephaneye değinerek muhtemel bir tehlikenin önlenmesi için gerekli girişimin yapılmasını istemişti⁸⁰. Hariciye Nezâreti'nin Müzâkere Komisyonu nezdindeki girişimine karşılık, komisyonun İngiliz üyesi konunun yetkisi dışında olduğu gerekçesiyle durumu İngiliz komutanlığına yazılmasını tavsiye etmişti⁸¹. Böylece sorunun Harbiye Nezâreti'ne iletilmesi üzerine⁸², Harbiye Nâzırı Cemal Paşa Dâhiliye Nezâreti'ne cephane meselesinin içyüzü hakkında bir açıklama göndermişti. Buna göre, Harbiye Nezâreti İngilizlerin isteği üzerine Kütahya istasyonunda toplanmış olan piyade cephanesini kısmen İzmit'e, kısmen de Derince'ye nakletmişti. İzmit'teki cephane önce istasyon civarındaki gazhane binasına, daha sonra şehirden uzak bir camiye konulmuştu. Cemal Paşa bunun dışında İngilizlere ait cephane olup olmadığının şüpheli olduğunu, bize ait bir cephanenin İngilizlere ait sanılması ihtimaline karşı durumun açıklığa kavuşturulmasını istemişti⁸³. Dahiliye Nezâreti'nin bu konuda açıklama isteyen yazısına Ali Suat Bey'in 4 Aralık 1919'da verdiği cevapta durum şöyle belirtilmişti: İstasyon civarındaki gazhane ve böcekliğe konulan ve İngiliz komutanın isteği üzerine camiye nakledilen 1700 sandık cephane bize âit olup, Kütahya'dan İzmit'e nakledilmişti. Cephanenin tamamı 60.000 sandığa ulaşıyordu. 4 Aralık'ta İngiliz generalinin daveti üzerine açığıdaki cephanenin çadırlara alınması, camidekilerin eski yerine nakledilerek tümünün aynı yerde toplanması ve müşterek nöbetçilerin koruması altında bulundurulması kararlaştırılmıştı. General nakliye için araba yardımında bulunmayı da vaatmişti⁸⁴.

Ali Suat Bey döneminde İzmit Türk halkı işgal ve gayrimüslimlerin taşkınlıklarına rağmen zaman zaman düzenlenen müsâmerelerde bir araya gelmiş, çeşitli kültürel etkinlikler gerçekleştirmişti. Kasım 1919 başlarında düzenlenen bir müsâmerede Emin Ali Bey "Anadolu ve Türkler" konulu bir konferans vermiş, Yavuz Sultan Selim piyesiyle, Milli Piyesler Heyet-i Temsiliyesi tarafından "Ey Türk Genci Ümidini Kesme" adlı üç perdelik bir piyes oynanmıştı⁸⁵.

Ali Suat Bey'in 1919 yılı sonlarında karşılaştığı önemli bir sorun da İngilizlerin hükümet konağını boşaltması yönünde yaptıkları baskıydı. 31

80 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b. 27, nu.1/1.

81 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.27, nu.3.

82 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.27, nu.2/1.

83 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.27, nu.5.

84 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.27, nu.4/1,7.

85 Yusuf Çam, *aynı eser*, s. 27.

Ekim 1919'da İzmit'teki İngiliz Komutan Vekili Ali Suat Bey'e, İzmit'e yakında bir İngiliz generalinin geleceğini, bunun için Kasr-ı Hümayun'un hükümet konağı olarak kullanılan iki dairesinin boşaltılmasını bildirmişti⁸⁶. Ali Suat Bey bu durumu Dâhiliye Nezâreti'ne bildirmiş, mesken buhranı yüzünden büyük bir güçlükle karşılaşılabileceğinden boşaltma işleminin kesinleşmesi halinde inşaat İttihat ve Terakki Kulübü olarak başlanan binanın tamamlanabilmesi için 3000 lira istemişti. Dâhiliye Nezâreti de bunun üzerine durumu Hariciye ve Maliye Nezâretlerine bildirmişti⁸⁷. Hariciye Nezâreti sorunun mütareke Komisyonuna aksettirileceğini bildirerek, mutasarrıflığa İngiliz generali için uygun bir binanın hazır hale getirilmesinin yazılmasını tavsiye etmişti⁸⁸. Dahiliye Nezâreti'nin aynı tavsiyeyi İzmit Mutasarrıflığına bildiren şifresine⁸⁹, Ali Suat Bey'in verdiği cevapta İzmit'teki son durum şöyle özetlenmişti: Ali Suat Bey 26 Kasım 1919'da döndüğü İzmit'te bir oldu bittiyle karşılaşmış, resmi dâirelerin Sultanî Mektebi'nin üst katma nakledildiklerini görmüştü. Sultanî öğrencileri işlerini takip eden vatandaşlar yüzünden ders yapamaz olmuşlar, aynı binadaki Darülmualimîn ise tatil edilmişti. Darülmualimîn öğrencileri istasyonda karşıladıkları Ali Suat Bey'den durumlarına bir çözüm bulmasını istemişlerdi. Ali Suat Bey son ve acil çözümü resmî dairelerin 2-3 hafta içinde tamamlanacak İttihat ve Terakki Kulübü binasına naklinde görmekte, bunun içinde 3000 liranın iki güne kadar Ziraat Bankası vasıtasıyla gönderilmesini istemekteydi⁹⁰. Yaptırıldığı keşfe göre 4000 liradan fazla gerekmeğe de, 3000 liranın gönderilmesi halinde geriye kalan miktar teberru olarak toplanacaktı. Dâhiliye Nezâreti ise bir taraftan Maliye Nezâreti'ne para isteğini tekrarlamış⁹¹, diğer taraftan da 8 Aralık'ta Ali Suat Bey'e soruna İngiliz generaliyle görüşerek çözüm bulmasını bildirmişti⁹². Ancak, Ali Suat Bey o sırada İngiliz generali Montagu (Dah) İstanbul'da bulunduğundan, Dâhiliye Nezâreti'nden bu fırsattan yararlanılarak generalle görüşülmesini istemiş⁹³, Dâhiliye Nezâreti de durumu Hariciye Nezâreti'ne bildirmişti⁹⁴.

Ali Suat Bey döneminin en önemli sorunlarından birini de asayiş meselesi oluşturmuş, özellikle Değirmendere ve yöresindeki asayişsizliğin giderilmesi öncelikli konu olmaya devam etmişti. Eylül 1919'da İstanbul'dan

86 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.29, nu.3.

87 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.29, nu. 1/1, 2/1.

88 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.29, nu.5.

89 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.29, nu. 4/1.

90 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.29, nu. 7.

91 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.29, nu.6/1.

92 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.29, nu. 8/1.

93 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.29, nu. 10.

94 BOA, DH-KMS, d. 56-2, b.29, nu.9/1.

İzmit'e gitmekte olan Seyrüsefâin İdaresinin Kırlangıç vapuru durmaya zorlanmış, vapurun durmaması üzerine açılan ateş sonucunda ölenler ve yaralananlar olmuştu⁹⁵. Suçluların yakalanıp cezalandırılmaması eşkiyanın cüretini büsbütün arttırmaktaydı.

14 Kasım 1919'da İzmit'ten Dava Vekili Ali Vasfi imzasıyla Dâhiliye Nezâreti'ne çekilen bir telgrafta, İzmit'te güç bir durumun doğmaması için acil ve etkili tedbirlerin alınması istenmişti⁹⁶. Ali Suat Bey Dâhiliye Nezâreti'nin bu başvuruyla ilgili şifresine⁹⁷ 18 Kasım'da verdiği cevapta durumu şöyle açıklamıştı: Ali Vasfi Bey, yapılan sorgulamasında amacının hükümeti uyarmak ve jandarmanın görev yapmadığını anlatmak olduğunu, Değirmendere taraflarında Lazlarla, Arnavutların intikam amacıyla çatışacaklarını duyduğunu ifade etmişti. Ali Suat Bey çatışma ihtimalini önceden gördüğünden bölgeye güvenlik kuvveti sevk ederek şimdilik bu ihtimali önlediğini, ihtiyatı elden bırakmadığını, ancak bunların olağanüstü bir durumun doğmasına işaret etmeyeceğini belirtmişti⁹⁸.

Yine Kasım ayında eşkiya Değirmendere eşrafından merhum Esat Ağa'nın büyük oğlu Adil Efendi'yi dağa kaldırarak on okka altın fidye istemişlerdi. Cesur ve kurnaz bir kişi olan Adil Efendi kaçmayı, İznik-Mekece üzerinden Değirmendere'ye dönmeyi başarmıştı. Bir jandarma müfrezesi Bombacı Mustafa (Gürcü Mustafa) çetesiyile müsademeye tutuşup çete mensuplarından ikisini yaralamışsa da, çete efradı yaralılarla birlikte kaçmışlardı. Ancak, jandarma İznik civarındaki Süleymaniye Köyü'nde Bombacı Mustafa ve iki adamını ölü olarak ele geçirmiş, yaralı olarak kaçan Hakkı Çavuş ve Rasim'in takibine başlamıştı. Ayrıca, Yalova'nın Çağşak Köyü civarında yol keserek köylüleri soyan üç Ermeni'den Ohannesoğlu Kabraeil ele geçirilmişti. Aynı günlerde İzmit Sancağı dahilinde cereyan eden asayişle ilgili olayların başlıcaları şunlardı: Jandarma, Adapazarı'nın Akyazı Nahiyesi'nde Zeyur ve Çepenoğlu Ahmet çetelerinin reisi Ahmet'i ölü, Beldibi Köyü'nden eşkiya Fethullahoğlu Ömer'i sağ ele geçirmişti. Akyazı Nahiyesi'nde eşkiyalık yapanlar daha çok Mudurnu Kazası'na sınır olan Keremali Dağı eteklerindeki köyler halkındandı. Henüz vergi ve tapu kayıtlarına girmemiş olan bu köylerde her gün tarla açmak için ormanlar yakılıyordu. Yine, Akyazı'nın Yongalık Köyü'nden Kâmil, Hasan Faik, Kozluk Köyü'nden Râsim, Şerif, Mehdi, Bıçkıdere Köyü'nden Kâmil ve Rıza takip müfrezelerince yakalanmışlardı. Kandıra Kazasında Goncalar ve Sepetçioğlu köyleri arasındaki Değirmen Meşeliğinde barınan bir çetenin tüm mensupları ölü ele geçirilmişti. Öldürülen çete mensupları Kandıra Kazası jandarma

95 *Türk Dünyası Gazetesi*, 13 Aralık 1919, 88.

96 BOA, DH-KMS, d. 57-1, b. 20, nu.2.

97 BOA, DH-KMS, d.57-1, b. 20, nu.1/1.

98 BOA, DH-KMS, d. 57-1, b. 20, nu.3

bölüğünden firar eden Kaymas Nahiyesi Keremler Köyü'nden Mustafa oğlu Arif, Gonca'lar Köyü'nden, İbrahim oğlu İsmail, Cabbarlar Köyü'nden Abdullah ve Armeşe Nahiyesi'nin Güvercinlik Köyü'nden Bayram'dı. Müsademe sırasında jandarma komutanı Sâmi Efendi sağ el parmağından, Halit adlı jandarma da ayağından yaralanmışlardı. Kandıra Kazası'nın Taşoluk Köyü'nden Mehmet Ağa'yı dağa kaldıran Taşgeçit Köyü'nden Mustafa ile Akkumluk Köyü'nden Yörük Demirali müsademe sonucunda yakalanmışlar, Mehmet Ağa sağ olarak kurtarılmıştı. Sapanca Nahiyesi ile Kırkpınar arasındaki şosede gelip geçen tüccarları, durdurduğu posta treni yolcularını soyan Kırkpınar'm Şadiye Köyü'nden Haprak'ın oğlu Ekrem ölü ele geçirilmişti⁹⁹.

Ali Suat Bey 22 Kasım'da hükümete İzmit ve civarının durumu hakkında sözlü bilgi sunmak, alınması gereken tedbirler hakkında görüşmek üzere İstanbul'a gitmişti¹⁰⁰. Burada Akşam Gazetesi muhabirine İzmit'in asayişine dair verdiği beyanatında şunları söylemişti: İzmit ve yöresinin asayişini sanıldığı kadar bozuk değildi. Belli başlı bir çete olmayıp, eşkiya dağınık halde faaliyet gösteriyordu. Eşkiyalığa daha çok Değirmendere ve Karamürsel taraflarında rastlanıyordu. Oralarda Lazlar, Arnavutlar, Abazalar ve Çerkezlerle uğraşmak gerekiyordu. Jandarma nitelik ve nicelik olarak yeterli değildi. Umum Jandarma Komutanlığından gönderilen Albay Hilmi ve Yarbay Vâsif Beyler jandarmanın ıslahıyla meşgul bulunuyorlardı. Karakol komutanı küçük rütbeli subayların daha iyi eğitilmesi, jandarmanın daha güvenilir kişilerden seçilmesi gerekiyordu. Eşkiyalığı önleyebilmek için halktan yardım istemiş, eşrafla görüşmüş ve bir bildiri yayınlamıştı. Selefi (Ahmet Anzavur) zamanında belli başlı olarak Yetimoğulları çetesi bulunuyordu. Bu çetenin ortadan kaldırılması yüzünden Arnavutlarla, Lazlar arasında bitmez tükenmez bir kan davası doğmuştu. Yerli halktan Türkler arasında eşkiyalık yapan mevcut değildi. Hükümet, isteklerini karşıladığı takdirde Değirmendere civarında mevzii mahiyette görülen asayişsizliğin önü alınacaktı. Ali Suat Bey, muhabirin özellikle Adapazarı'nda bazı kimselerin çete kurarak, kışkırtmalarda buldukları rivayetlerine dair sorusuna şu cevabı vermişti: "Fihakika bundan evvel bazı kimseler siyasi mahiyette tahrikatta bulunmak istediler. Adapazarı civarında Çerkeslerden bazıları işgal edildi. Fakat vaktiyle haber aldık ve derhal mani olduk. Şimdiki halde sükûnet câridir. Hiçbir şey yoktur".

99 Sapanca Rüştüyesindeki öğrenimi sırasında zekasıyla öğretmenlerinin dikkatini çeken Ekrem, zamanın İzmit Mutasarrıfı Mazhar Müfit Bey'in (Kansu) ilgisiyle İzmit Darülmüâllimine kaydedilmişse de daha sonra öğrenimini terketmiş, köyüne dönerek önce baba mesleği olan arabacılığa, bir süre sonra da eşkiyalığa başlamıştı.

100 *Akşam*, 24 Kasım 1919, 422.

Aynı günlerde İzmit'ten İstanbul'a dönen Umum Jandarma Kumandan Muavini Albay Hilmi Bey İkdâm Gazetesi muhabirine verdiği beyanâtında özetle şöyle demişti: İzmit yöresinde asayişî sağlamak amacıyla gittiği bölgede 15 gün kadar Değirmendere, Halidere, Saraylı, Gorcun ve Döngel köylerini dolaşmıştı. Değirmendere yöresinde asayişî bazı Arnavutlarla, Lazlar bozuyorlardı. İzmit'in Mihaliç Rum köyüne nizamiye ve jandarmadan yeterli kuvvet gönderilerek köy halkının heyecan ve endişeleri giderilmişti. Karakolu olmayan Değirmendere'de, burasının öneminden dolayı yeterli kuvvet bırakılmıştı. Şiddetli takibat ve alınan tedbirler sonucunda çok bozuk olan asayiş düzeltilmişti. Son zamanlarda Düzce taraflarında bazı olayların meydana gelmesi üzerine Bolu yöresine yeterli jandarma, takip müfrezeleri ve mitralyöz sevk edilmiş, Bolu Livası'nın her tarafında asayiş sağlanmıştı¹⁰¹.

İstanbul basını konuya olan ilgisini sürdürmekte, Ali Suat Bey'in faaliyetlerine yer vermeye devam etmekteydi. Bu konudaki bir habere göre, Ali Suat Bey Adapazarı Kazası dahilinde, özellikle Düzce ve Mudurnu sınırlarında soygun ve cinayetlere tanık olunca İstanbul'a gitmiş, İzmit'e düzenli kuvvet gönderilmesi için ısrarlı girişimlerde bulunmuştu. Böylece girişilen takibat ciddi bir şekil almıştı¹⁰². Adapazarı Kazası'nda eşkiyalığın başlıca sebebi olarak jandarmanın yerli halktan seçilmesi gösteriliyordu. Dâhiliye Nezâreti basında sıkça görülen haberler üzerine İzmit Mutasarrıflığına gönderdiği bir yazıyla gösterilen çabalardan duyduğu memnuniyeti ifade etmiş, ayrıca girişilen takibatın sonuçlarının bildirilmesini istemişti¹⁰³. Ancak, mutasarrıflıktan beklediği sürede cevap alamadığından aynı mahiyette telgraflar çekmeye devam etmişti¹⁰⁴. Ali Suat Bey, İzmit'e dönüşünden sonra Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği cevabında durumu şöyle özetlemiştir: Jandarma takibatı başarıyla sonuçlanmıştı. Bazı yerlerde belirli kişilerin takibi için Hilmi Bey'le birlikte hazırlanan planın zamanı geldiğinde uygulanmasıyla önemli yararlar sağlanacaktı. Bazı jandarma subaylarının değiştirilmesi için istekte bulunacaktı. Hüdavendigâr Vilâyeti mülhakâtıyla yapılacak karşılıklı takibat için maruzatta bulunulmuş, bu vilayetle hemhudut Yalova, Karamürsel, Geyve, İznik kazaları takip müfrezeleri talimâtname sinin sunulmak üzere hazırlandığı bildirilmişti.

1919 yılı sonlarında İzmit Sancağı asayişine dair basında yer alan haberlerin başlıcaları şöyleydi: Geyve Jandarma takip müfrezesi Koru Divanı'm basan çetenin mensuplarından Akyazı'lı Lâz Kola'yı ölü, Arslan oğlu Ömer'i yaralı, Aziz ve Hacı oğlu Rıza'yı sağ olarak ele geçirmişlerdi. Yine takip müfrezeleri Sapanca'nın İlmiye Köyü'nden Harun ve Ömer'in evlerini

101 *İkdâm Gazetesi*, 8 Aralık 1919, 8198.

102 *Türk Dünyası*, aynı sayı.

103 BOA, DH-KMS, d. 57-1, b. 58, nu.1/1.

104 BOA, DH-KMS, d. 57-1, b. 18, nu.1/1, 2/1.

basan Ömer oğlu İshak, Demircioğlu Şükrü ve Mahmut'u silahlı olarak yakalamışlardı¹⁰⁶.

Ali Suat Bey İstanbul'un işgali üzerine (16 Mart 1920) Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına verdiği cevapta Heyet-i Temsiliye'nin genelgesini aldığını, güvenliği sağlamanın başlıca görevi olduğunu, İzmit'teki İngiliz Savaş gemisi komutanının sözlü tebligatında ülkede alınacak kararların herhalde iyi olacağını bildirilmesi üzerine asayişin sağlanması için bir kat daha çalışıldığını bildirmişti¹⁰⁷. Ali Suat Bey'in cevabı, elbette uğranılan muamelenin mahiyetini kavramış bir bürokratin tepkisini yansıtmıyordu. Ali Suat Bey, ayrıca İtilaf Kuvvetlerinin İstanbul'un işgalinden sonra bütün yurda telgrafla yaptıkları resmî tebliği alan ve cevaplayan iki yöneticiden biri olmuştu¹⁰⁸. Bununla beraber yeniden işbaşına geçen Damat Ferit Paşa Paşa Hükümeti'nin güvenilebileceği bir mutasarrıf da olmadığından görevinden alındı.

İbrahim Hakkı Bey

İbrahim Hakkı Bey, Ali Suat Bey'den sonra mutasarrıf vekili olarak atanmış ve 14 Nisan 1920'de görevine başlamıştı¹⁰⁹. Sapanca'nın Akçay Köyü'nden olup, İzmit Genel Meclisi ve Dâimî Encümeni üyeliklerinde bulunmuştu. Damat Ferit Paşa'nın güvenini kazanmış bir mutasarrıf olmasının yanısıra, İngilizler ve Yunanlılarla uyum içinde tam bir işbirlikçi olarak görev yaptı.

İbrahim Hakkı Bey göreve başlamasının ardından 18 Nisan'da Dahiliye Nezareti'ne genel durum ve Kuvayı Milliye hakkında şu bilgileri vermişti. Adapazarı'nda ve livâ'nın diğer yerlerinde Kuvayı Milliye ile halk arasında bir çatışma olmamış, askerlik şubesince asker yazımına teşebbüs edilmemişti. Başlarında Eşref Bey (Eşref Kuşçubaşı) olduğu halde Adapazarı'na gelen Kuvayı Milliye bazı kişileri ücretli ve gönüllü olarak kaydedip, halktan para toplamaya kalkmışsa da gördüğü tepki karşısında Kandıra ve Taşköprü taraflarına çekilmişti. Kuvayı Milliye daha önce Sapanca taraflarına giderek Adapazarı'ndan İzmit'e geçişleri engellemişse de, bir süre sonra çekilmişti. Livâ dahilinde durum henüz normal sayılmasa da, olağanüstü bir durum da mevcut değildi. Kuvayı Milliye'nin Geyve muntıkasında Kaymakam Mahmut Bey komutasında düzenli bir tümeni (24. Tümen olup), sükûneti muhafaza

¹⁰⁶ *Yeniğün*, 2 Ocak 1920, 287.

¹⁰⁷ Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, ves. 256.

¹⁰⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s.414; Ali Fuat Cebesoy, aynı eser, s. 308.

¹⁰⁹ *Vakit*, 14 Nisan 1920, 872; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, sayı: 35, Ankara 1961, b. 874.

ediyordu. Geyve Ortaköy Rumlarından bazı heyecan verici haberler alınmışsa da, sonra bunların çok abartılmış oldukları anlaşılmıştı. İzmit I. Tümen Komutanı ve subaylarıyla yaptığı görüşmelerde, Geyve'deki tümen komutanı ve erkaniyla temas sağlanarak kan dökülmeden bir anlaşmaya varılabileceği umudu doğmuştu. Yörede normal duruma geçilmesi, trenin Adapazarı'na kadar işleminin sağlanması kuvvetle ümit ediliyordu¹¹⁰.

İbrahim Hakkı Bey, aynı gün Dâhiliye Nezâreti'ne çektiği diğer bir telgrafında, nezaretçe gönderilen Hattı Hümayun ve Fetvâ-i Şerife suretlerinden yeteri kadarının livâ dahilinde dağıtıldığını, livâ gazetesiyile yayınlanmak ve gerekli yerlere asılmak suretiyle duyurulduğunu, geri kalan kısmının Anadolu içlerine gönderilmesi için gerekenin yapıldığını bildirmişti¹¹¹. Ayrıca, livâda tüm hükümet memurlarının, askerî görevlilerin yasal görevleriyle, halkın işleri güçleriyle meşgul olduklarını, livâ halkının ötedenberi hilafet makamına ve padişaha sadık olduklarını, bağlılıklarını bir kat daha arttırmak ve hükümetle aynı görüşte olmalarını sağlamak için gerek bizzat, gerekse Adapazarı yöresine özel olarak gönderdiği adamları vasıtasıyla telkinlerde bulunduğunu belirtmiş; livâ merkezi dışına çıkarılmış olan I. Tümen Komutanı ve subaylarıyla yaptığı temaslardan, tümenin Kuvayı Milliye'nin yöreye tecavüzle halktan para almak, asker toplamak ve karışıklık çıkarmak gibi hareketlerine meydan vermeyerek livânın huzur ve asayişini için çalışacağına kanaat getirdiğini ifade etmişti.

İbrahim Hakkı Bey 20 Nisan'da Dahiliye Nezaretine kuryeyle gönderdiği kapsamlı raporunda beş günlük icraatını şöyle değerlendirmişti: Halk, memur ve subayları merkezî hükümetin görüşleri doğrultusunda aydınlatmış, kısa sürede görüşlerini değiştirmeyi başarmıştı. Özellikle subayların en müfritlerini bile işbirliğine ikna etmişti. Adapazarı ve Geyve yöresine askerî harekât düzenlemek üzereyken I. Tümen Komutanı Rüştü Bey'in İngilizlerce tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesiyle, bu tasarısı sonuçsuz kalmıştı¹¹². Rüştü Bey'in kendi görüşü alınmadan tutuklanması subaylar üzerinde kötü etki yapacak, bu da milliyetçiler lehine olacaktı. Anadolu'daki subaylar bundan sonra hükümetin kesin beyanatına rağmen kendilerine katılmakta tereddüt edeceklerdi. Tüm imkansızlıklarına rağmen gayrimeşru bir harekâtla üzücü olaylara sebebiyet vermek istemediğinden, gelecekte yapmayı tasarladığı tedip harekâtı için kendisine yetki verilmeliydi. Harbokulu'nun yetiştirdiği kurmay bir subay olduğundan, askerî fikir ve icraatında bağımsız olmalıydı¹¹³. Kuvayı Milliye muktedir subaylarla hareket ettiğine göre, düzenli bir harekâtla karşılık verilmez ve Rüştü Bey meselesi

¹¹⁰ BOA, DH-KMS, d. 53-4, b. 47, nu.2.

¹¹¹ BOA, DH-KMS, d-53-4, b. 47, nu.3.

¹¹² BOA, DH-KMS, d. 53-4, b. 47, nu.5.

¹¹³ BOA, DH-KMS, d. 53-4, b.47, nu.5.

gibi siyasi hatalar yapılacak olursa rakiplerine karşı başarılı olamayacaklarını söylemek mecburiyetindeydi. Böyle tehlikeli bir oyunda mutasarrıflık vekâletiyle oynayabileceği rol zayıf kalacağından, asaletin onaylanmasını ve kuvva-i tedbiye komutanlığının uhdesine verilmesini gerekli görmekteydi. Raporunda kazaların durumları şöyle belirtilmişti: .

1- İzmit içi, Derince demiryolu Tuzla'ya kadar İtilaf kuvvetlerinin işgalindeydi.

2- Kandıra yöresi siyasi çetelerin (Kuvayı Milliye'nin) harekâtına sahne olmuştu. Rüştü Bey meselesi çıkmasıydı, buna da bir çözüm bulunacaktı.

3- Adapazarı, Hendek, Akyazı, Sapanca yöresinde henüz sükûnet devam ediyordu. Halk, hükümetin gücünü göstermesini bekliyor, Kuvayı Milliye'yi ezebilecek çok üstün bir kuvvet hazırlanmadıkça ferdi hareketlere izin vermiyordu.

4- Geyve yöresi fiilen kuvva-i gayri milliyecilerden bir tümenin bazı kısımları tarafından işgal edilmişti¹¹⁴. Bu kuvvetin Adapazarı ve Sapanca yönlerine sevkettiği zayıf müfrezeler etkili olmuyordu. Yakında tümen komutanıyla temas kurup, bir anlaşmaya varmayı umuyordu. Harbokulu'ndaki arkadaşlarından olduğundan, kendisiyle anlaşması pek doğalsa da Rüştü Bey'in tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi tüm cesaretini kırmıştı. Subaylar haklı olarak bundan böyle kendilerine güvenmeyeceklerdi¹¹⁵.

5- Ortaköy hadisesi gerçek olmakla beraber, henüz ayrıntılarını öğrenememişti. Etraftan alınan bilgiler ise biraz abartılı görünmekteydi.

6- Geyve Boğazı halen gayrimilliyecilerden tümen komutanı Mahmut Bey'in işgalindeydi. Mevcut iki önemli köprü gerektiğin deçürülmek üzere hazırlanmış durumdaydı. Mahmut Bey'in kuvveti en çok 500-600 kişiden ibaret olup, bir miktar süvari ve piyadeden oluşuyordu. Üç topu ve birkaç makine litüfeği vardı. Kendilerinin ise hiçbir şeyi yoktu. Rüştü Bey hadisesi olmasaydı, bu kuvvet ya kendilerine katılacak, ya da livâ dışına sürülecekti.

7- Karamürsel, Yalova yöresiyle haberleşme yolundaysa da maaşları ödenemediğinden jandarmanın çoğu firar etmişti. Bu yüzden güvenlik tedbirleri alınamıyordu.

8- Halk, saltanata bütün kalbiyle bağlıydı. Yalnız dışardan gelen gayritabir kuvvetleri çıkarmak ve tedip edebilmek için en önemli ihtiyaçları silah ve mühimmattı¹¹⁶. Her şeyden önce en az 10.000 mavzer, 500.000

¹¹⁴ XX. Kolordunun Kaymakam Mahmut Bey komutasındaki 24. Tümeni kastedilmektedir.

¹¹⁵ BOA, DH-KMS, d. 53-4, b.47, nu.6.

¹¹⁶ BOA, DH-KMS, d. 53-4, b.47, nu.7.

mermi, 8 mitralyöz, seri ateşli bir topçu bataryası, topçu mitralyöz ve piyade subaylarıyla, mümkün olduğu kadar nakit paranın en kısa zamanda İzmit'e ulaştırılması gerekiyordu. Bu hususta İngilizlere de bilgi verilmesi zorunluydu. Fransız mümessili 19 Nisan'da gelmiş, ertesi gün görevine başlamıştı.

9- Mühimmat meselesi halledilip, kendisine kesin yetkiler verilmedikçe Kuvayı Milliye'nin oldukça düzenli ve donanımlı kuvvetlerine karşı saf ve sadık halkı teşvik edip kırdırmayacaktı. Paradan vazgeçebilirdi ama yetki ve mühimmat meselesinin halledilmesi zorunluydu.

10- Sahil halkına erzak sevkine engel olunması üzerine İzmit'teki İngiliz mümessiline başvurulmuş olup, olumlu cevap bekleniyordu.

İbrahim Hakkı Bey raporunun son kısmında kesin emirlerin, kuryesi Tahsin Bey vasıtasıyla gönderilmesini beklediğini arz etmişti¹¹⁷.

Dâhiliye Nezâreti 22 Nisan'da İbrahim Hakkı Bey'e isteklerinin karşılanacağını bildirmişti. Rüştü Bey'in serbest bırakılması için Hâriciye Nezâreti'ne yazıldığı, silah ve mühimmatın gönderilmek üzere olduğu, diğer hususlarla ilgili sonucun yakında bildirileceği ifade edilmişti. Dâhiliye Nezâreti'nin cevabından, iki taraf arısında resmi yazışmaların dışında bir kurye trafiğinin de mevcut olduğu, İzmit'ten Tahsin Bey'den önce Kâmil adlı bir kuryenin sözlü bilgiler sunmak üzere nezarete gönderildiği anlaşılmıştı¹¹⁸. Kâmil anlaşıldığına göre Dahiliye Nezareti üzerinde olumlu etkiler bırakmıştı. Dâhiliye Nezâreti İbrahim Hakkı Bey'e Kâmil'i gücüyle mütenâsip bir işte kullanarak hizmet ve gayretinden yararlanmasını tavsiye etmişti¹¹⁹.

İbrahim Hakkı Bey 27 Nisan 1920'de İzmit'ten hareketle ötedenberi tasarladığı tedip hareketına başladı. İstanbul Hükümeti taraftarı âsilerin 23 Nisan'da ele geçirdikleri Adapazarı'na giderek halka padişahın selamını duyurdu ve 150 lira maaşla gönüllü kaydına başladı¹²⁰. 28 Nisan'da girdiği Adapazarı'nda davullar çalınarak karşılandı. İbrahim Hakkı Bey aynı gün Dâhiliye Nezâreti'ne yolculuğunu ve Adapazarı'ndaki durumu şöyle bildirmişti: İzmit'ten dün hareket ederek geceyi I. Fırka karargâhında geçirdik. Bilumum zabitanla buluştuktan sonra sabahleyin piyade ve süvari kuvvetleri ve mitralyözlerle hareket ettik. Sapanca'ya muvasalatında ahali ile temas ettimve tedarükâtımızı tamamladıktan sonra köyü terkettik. Hükümetin kuvvetlerini istikbaile gelen binlerce ahaliyle birlikte ve başta muzika

117 BOA, DH-KMS, d.53-4, b.47, nu.8.

118 BOA, DH-KMS, d. 53-4, b.47, nu.1/1.

119 Çerkes Bekir olayına karışanlardan Talustan Bey'in yeğeni olan Kamil, 1920 yazı boyunca yörede başgösteren ayaklanmalarda etkin bir rol oynayacaktır.

120 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, İstanbul 1982, s. 444.

bulunduğu halde Adapazarı'na vâsıl olduk. Müfti-i belde Zât-ı Şâhâne'nin saadet-i hümayûnları hakkında temenniyatta bulunduktan sonra ahaliye nesâyih-i lâzimedede bulduk. Hâlihazırda İzmit ile Adapazarı arasında ve civarda Kuvayı Milliye'den hiç bir eser kalmamıştır. Bunları Geyve'den tardedeceğimizi kaviiyen ümit ediyorum. Adapazarı ahalsinin hissiyât ve fedâkârlığı her türlü takdirin fevkindedir"¹²¹.

İbrahim Hakkı Bey'in verdiği haberlerden son derece memnun olduğu anlaşılan Damat Ferit Paşa İzmit Mutasarrıflığına çektiği telgrafında, Adapazarı Kazası'nın işgalinde hizmeti geçen subayların birer derece terfi ettirilmelerinin kararlaştırılmasından dolayı isimlerinin bildirilmesini istemiş, kendisinin de mutasarrıflık görevine asaleten atandığını bildirmişti. 9 Mayıs 1920 tarihli İstanbul gazetelerinde de yayınlanan telgraf metni aşağıdaki şekildeydi: "Adapazarı Kazası'nın işgal ve usatın kâmilten tenkil edilmiş olduğu beşâretini nâtik telgrafnâmenin bilvusûl memnuniyet-i azimeyi mucip olup gerek size ve gerek bu hizmet-i vataniyeyi ifâ ve padişahımıza karşı fedakârlık ibraz edenlerin cümlesine mahzûziyet-i hilafetpenâhiyi tebşir ederim. Bu hizmet-i vataniyeyi ifâ eden zabitanın birer derece terfii mukarrer olduğundan isimlerinin telgrafla İş'ar-ı tebliğ ve zat-ı behiyyelerinin bu vesileyle asâleten mutasarrıflığa tayin edildiğiniz tebşir olunur"¹²².

İbrahim Hakkı Bey 30 Nisan'da Adapazarı'nda Ziraat Bankası sandığına el koyarak, ileride gelirinden kesilmek üzere 100 lira almış, ancak daha sonra ödememişti¹²³. 24 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti'nden İzmit Livâsı'nda sıkıyönetim ilanına dair izin almış¹²⁴, 27/28 Mayıs'ta da Vilayetler Kanunu'nun 28. maddesine dayanarak sıkıyönetim ilan etmişti¹²⁵.

İbrahim Hakkı Bey 12 Ekim 1920'de beraberinde Yunanlılar olduğu halde Sapanca'ya gitmiş, halka Kuvayı Milliye'yi kabul etmeleri halinde kasabayı yakma tehdidinde bulunmuştu. Halkın bir kısmı gözleri bağlanmak suretiyle düşmanın tahkimat ve nakliye işlerinde çalıştırılmışlardı¹²⁶. Yine Kasım 1920 de beraberinde bazı gayrimüslim çeteleri de olduğu halde Adapazarı halkını Kuvayı Milliye'ye mensup oldukları gerekçesiyle cezalandırmak üzere harekete geçmişti. Fakat bu sırada Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yerini alan Tevfik Paşa Hükümeti (22 Ekim 1920) İbrahim Hakkı Bey'i azletmiş ve Adapazarı hareketiyle ilgili olarak da kendisini uyarmıştı. Dâhiliye Nezâreti'nin bu konudaki 20 Kasım tarihli telgrafında,

121 *Vakit*, 30 Nisan, 888.

122 *İleri*, 9 Mayıs 1920, 834.

123 BOA, DH/İ-UM, c.1, d.3/1, nu. 1/82.

124 BOA, DH-KMS, d. 59-1, b.21, nu. 1/1.

125 BOA, DH-KMS, d.59-1, b.21, nu.3.

126 Kâzım Aras, *İstiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât*, İstanbul 1936, s. 48.

çetelerin devamlı saldırılarından bıkan Adapazarı halkının can ve mallarını korumak, şehrin tahrip edilmesini önlemek için bazı tedbirler aldıklarını, halkı hükümete bağlı olduğundan Adapazarı'na böyle düzensiz bir kuvvetle gitmesinin hiçbir şekilde uygun olmadığı, aksi bir durumun hakkında ağır bir sorumluluğu gerektireceği bildirilmişti. Ayrıca, İzmit Mutasarrıflık Vekaletine, Adapazarı Kaymakamlığı Vekaleti'nde bulunan Cezmi Bey'e İbrahim Bey'in azledildiği, hiçbir sıfat ve yetkisi kalmadığından vereceği emirlerin yerine getirilmemesi tebliğ edilmişti¹²⁷. Buna karşılık İzmit Mutasarrıf Vekili'nin 25 Kasım'da verdiği cevapta, İbrahim Bey'in bir hafta önce teftiş için Ermişe tarafına gittiği, iki gün önce gönderdiği mektuptan anlaşıldığına göre o yörenin inzibatını sağladıktan sonra Kandıra yönüne hareket ettiği belirtilmişti¹²⁸.

Diğer taraftan 22 Kasım 1920'de Maanzâde Mithat¹²⁹ imzasıyla Dâhiliye Nezâreti'ne verilen bir dilekçede gerek İbrahim Hakkı Bey, gerekse İzmit Livâsı'ndaki Çerkeslerin tutumuna dair kapsamlı değerlendirmeler yapılmıştı. Maanzâde Mithat Bey'e göre İzmit, Adapazarı ve Kandıra havalisindeki asayişsizliğin, meydana getirilen feci olayların sorumlusu özellikle İbrahim Hakkı Bey'di. Kendisi eski ve yeni hükümetler tarafından defalarca azledildiği halde, işgalcilere dayanarak Mutasarrıflığı bırakmamıştı. İbrahim Hakkı üç yüzlü bir siyaset izlemekteydi. O'nun kandırdığı Çerkesler, kendisinin merkezi hükümetin ve sadece halifenin emriyle hareket ettiğine inanıyorlardı. İngilizler ise emrinde Kuvayı Milliye'ye karşı bir Çerkes kuvvetinin olduğuna inandıklarından İbrahim Hakkı'yı koruyorlardı. Merkezî Hükümet de İngiliz himayesinde gördüğü İbrahim Hakkı'ya karşı bir şey yapmamaktaydı¹³⁰. İbrahim Hakkı en son olarak Adapazarı halkını, emirlerine uymamaları halinde şehri yakmakla tehdit etmiş, bunun üzerine Adapazarı ve yöresinden İstanbul'a bu hususu Dâhiliye Nezâreti'ne sunmakla görevlendirilen bir heyet gönderilmişti¹³¹. İbrahim Hakkı'nın nüfûzunu kırmak, kötülüklerine son vermek kuvvet kullanmaksızın da sağlanabilirdi. Merkezî Hükümetin Çerkes beylerinden dört-beşini celbederek devletin yüksek çıkarlarına aykırı hareket ettiklerini söylemesi ve ihtar etmesi halinde İbrahim Hakkı'nın maiyyetindeki Çerkesler silahlarını derhal bırakacaklardı. Böylece Adapazarı, İzmit ve Kandıra yöresinde eskiden olduğu gibi hükümetin otoritesi kurulacak, İbrahim Hakkı'nın emir ve istekleri geçerli olmayacaktı. O

¹²⁷ BOA, DH-KMS, d.60-1, b.19, nu. 1/1.

¹²⁸ BOA, DH-KMS. d. 60-I, b. 19, nu. 4.

¹²⁹ Maanlar yörenin tanınmış ailelerindendi. Bazı mensupları Kuvayı Milliye karşıtı hareketlerde yer aldıklarından 150'likler listesine konulmuşlardı.

¹³⁰ BOA, DH-KMS, d. 60-I, b.19, nu.2.

¹³¹ 29 Kasım'da Adapazarı'ndan gelen heyet, Dâhiliye Nâzırı İzzet Paşa'yla görüşerek vukua gelen mezâlim hakkında bilgi vermişlerdi. bkz. *İleri*, 30 Kasım 1920, 1028.

takdirde İngilizler de İbrahim Hakkı'yı korumaktan kaçınacaklardı. Maanzâde Mithat o memleketin efradından olarak maddi ve manevi büyük zararlara uğradığını, bir yıldır aynı soydan geldiği Çerkeslerin cahilâne hareketlerine katılmadan üzgün bir şekilde İstanbul'da kaldığını ifade etmiş; yine ihtiras sahiplerinin kışkırtmaları sonucunda Çerkeslerin cahil kesimiyle, dinî ve âlevî bağlarla bağlı oldukları Türkler arasında bir soğukluğun doğduğunu, bunun İbrahim Hakkı'nın son girişimleriyle feci bir hal alması ihtimalinden duyduğu üzüntüyle başvurduğunu belirtmişti¹³².

İzmit Livâsı'nda aynı tarihlerde para darlığı yüzünden kamu görevlilerinin maaşları ödenememekteydi. Aşâr bedellerinin Duyûn-ı Umûmiye'ye yatırılmasından dolayı idâre-i husûsiyeler aşar yardım payında yoksun kalmışlardı. Bu sebeple muhasebe-i umûmiye, idâre-i husûsiyenin isteklerini karşılayamıyordu. Muhasebe-i umûmiyenin idâre-i husûsiyeye olan sadece bir yıllık borcu 60.000 liraya ulaşmıştı. Muhasebe-i umûmiye şimdiye kadar maaş ve masrafların tamamını ödemişti. Ancak, idâre-i husûsiye ekmek bedellerini, iki aydır merkez memur ve öğretmenlerinin maaşlarını, kurum masraflarını; üç aydır da mülhakat memur ve öğretmenlerinin maaş ve masraflarını ödeyemiyordu¹³³. Livâ muhasebesi maaşlarla, yardım masraflarını Derince'deki 3.5 milyon kum torbasını, çelik v.s. gibi levazımât ve eşyayı satarak karşılamıştı. Çünkü, tahsildârlar maaşlarının azlığından görev yapmaktan kaçındıklarından tahsilat yapılamıyordu. İzmit Kadılığı 20 Kasım'da Dâhiliye Nezâreti'ne başurmak suretiyle İzmit'in mülhakatıyla haberleşmesinin kesildiğini, memurların ve diğer maaş sahiplerinin zor durumda kaldıklarını bildirmiş, acele çözüm bulunmasını istemişti¹³⁴.

Abdülvehab Bey

Tevfik Paşa Hükümeti tarafından mutasarrıflık görevine atanan Abdülvehab Bey 1 Aralık 1920 gecesi İzmit'e gelmiş, ancak İbrahim Hakkı Bey'in engellemeleri sebebiyle görev yapamadan İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı¹³⁵.

Abdülvehab Bey maiyyetinde Kandıra Kaymakamı Ziyaeddin Karamürsel Kaymakam Ali, Çanakkale eski istintak memuru Saib Beyleri olduğu halde 1 Aralık'ta İzmit'e gitmiş ve belediye oteline yerleşmişti. İstasyona indiklerinde görevli komiser ve polisler ilgisiz davranmışlar, eski mutasarrıf ve adamlarının korkusundan halktan ve memurlardan karşılamayı

¹³² BOA, DH-KMS, d. 60-1, b.19, nu.3.

¹³³ Yenigün, 2 Ocak 1920, 287.

¹³⁴ BOA, DH/İ-UM,c.I, d. 3/2, nu. 1/17.

¹³⁵ BOA, DH-KMS, d. 60-1,b.22, nu.3.

gelen olmamıştı. Abdülvehab Bey'in İzmit Yunan işgal gücü komutanı olan General Gargalidis'le görüşme isteği kabul edilmemişti¹³⁶. Gargalidis buna gerekçe olarak İstanbul temsilciliğinden mutasarrıflığa atandığına dair kendisine tebliğât yapılmamasını göstermişti. Abdülvehab Bey'in İzmit'e gelmesi üzerine bazı Çerkes ve Abazalar İbrahim Hakkı Bey'in başkanlığında toplanmışlar, merkez memuru Fuat bey'i sözcü olarak kendisine göndermişlerdi. Fuat Bey, Abdülvehab Bey'e İzmit ve havalisinin İtilaf Devletlerinin işgalinde olduğunu, onların onayı olmadan görev yapmayacağını, Abaza ve Çerkeslerden oluşturulan çetelerin Yunanlılarla birlikte hareket ettiklerini, Armeşe, Kandıra, Salmanlı ve Bahçecik'in işgallerinde olduğunu, dolayısıyla merkezî hükümetin emirlerine uymayacaklarını ve İstanbul'a dönmesi gerektiğini bildirmişti. Abdülvehab Bey de cevaben, görevine padişah tarafından atandığını, bu konudaki fermân-ı hümayûnun ertesi gün okunacağını, Yunan generalinin de kesinlikle karşılamayacağını ifade etmişti. Ancak, Abdülvehab Bey kaldığı otele adetâ gözetim altına alınmış bulunuyordu. Otelin bahçesinde üniformalı polisler beklerken, sivil bir araştırma memuru da Abdülvehab Bey'le görüşmeye gelenleri gözetliyordu.

Perşembe sabahı ileri gelen memurlar ve eşrafın bir çoğu otele gelerek eski mutasarrıfın keyfiîve zalim yönetiminden şikayetçi olmaları, zahire ve hayvanlarının çeteler tarafından gasbedilmesinden bıktıklarını, bundan böyle padişahın sayesinde bunların tekrarlanmayacağından şüphe etmediklerini ifade etmişlerdi. Abdülvehab Bey'in öğleden sonra ziyaret ettiği İngiliz siyasi mümessili Perting bu durumdan üzgün olduğunu, İbrahim, İzmit'ten uzaklaştırılmadan durumun düzelmeyeceğini, bunun için İstanbul'daki İngiliz mümessiliğine yazacağını söylemişti. Abdülvehab Bey otele döndüğü sırada memurlar ve eşrafın bahçede, halktan birçok kimsenin de fermân-ı hümayûnun okunması merasiminde bulunmak üzere cami-i şerifin önünde toplandıklarını görmüştü. Bunun üzerine Abdülvehab Bey ve kalabalık birlikte hükümet dairesine gitmişler, burada fermân-ı hümayûn okunmuştu. Müftünün duası sırasında kalabalıktan ağlayanlara da rastlanmıştı. Daha sonra tebrik töreni için mutasarrıflık makamına geçecekleri sırada bir polis komiseri kendilerine, İbrahim Bey'in izni olmadıkça binaya giremeyeceklerini bildirmişti. Bu durum karşısında binanın bitişiğindeki muhasebecilik dairesine geçilmiş ve kutlama töreni orada yapılmıştı. Abdülvehab Bey tören sonrasında bazı ileri gelen memurlara emirler vermiş ve daha sonra görüşme isteğine olumlu cevap veren Fransız mümessilini ziyarete gitmişti. Abdülvehab Bey ziyaret sonrasında otele döndüğünde bir polis memurunun Ziyâeddin ve Saib Beylerin merkez memuru tarafından karakola davet edildiklerini tebliğ ettiğini

¹³⁶ Abdülvehab Bey raporunda Yunan generalini İzmit mıntkasının güvenliğini sağlamaya memur bir görevli olarak nitelendirmekte ziyaret sebebinin de nezaket gereği ve ayrıca memlekette dolaşmakta olan çete efradı hakkında görüşmek olduğunu kaydetmektedir. bkz. BOA, DH-KMS, d.60-I, b.22, nu. 4/1.

görmüştü. Abdülvehab Bey önce maiyyetindekilerin götürülmelerine izin vermek istememişse de, ikinci bir polis memurunun gitmemeleri halinde zorla götürüleceklerini, dışarıda bir devriyenin beklediğini söylemesi üzerine muvafakat etmiş ve polis memurundan sonuç hakkında kendisine bilgi verilmesini istemişti.

Cuma sabahı Abdülvehab Bey'in nezdine gelen bir polis memuru derhal hareket etmek üzere olan bir Yunan vapuruyla İzmit'i terk etmesini tebliğ etmişti. Abdülvehab Bey cevaben ertesi gün bazı hususları arz etmek için tereñle İstanbul'a gideceğini söylemişse de, ardından Merkez Memuru Fuat Bey ve adamlarının gitmemekte ısrar etmesi halinde vapura Yunan askerleri tarafından zorla bindirileceği tehdidinde bulunmaları üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı¹³⁷. Abdülvehab Bey İzmit'ten ayrılırken müftü efendi de dahil olmak üzere fermân-ı hümayûnun okunması törenine katılanlardan bir kısmının tutuklanmalarına başlanıldığını, bazılarının tutukevinde dövüldüklerini haber almıştı. Abdülvehab Bey İzmit'te hükümet otoritesinin kurulabilmesi ve asayişin sağlanması için alınması gereken tedbirleri sıralamıştı:

1- İstanbul'da bulunan İzmit Jandarma Alayı'nın gecikilmeden mahalline sevk edilmesi.

2- İzmit polis efradının tümüyle değiştirilmesi, kadrosunun geçici olarak genişletilerek sayısının artırılması.

3- Hükümetin gerekli girişimde bulunarak İzmit Yunan Askeri Komutanı General Gergalidis'in livânın mülkî yönetimine karışmasının önlenmesi ve hiçbir resmî sıfatı olmayan eski mutasarrıf İbrahim Bey'le ilişkisinin kesilmesinin sağlanması İngiltere siyasî mümessili vekili Perting'in mercie yazdığı şekilde İbrahim'in İzmit'ten uzaklaştırılması.¹³⁸

Diğer taraftan karakola götürülen Ziyâeddin ve Saib Bey'ler 2 Aralık'ta Abdülvehab Bey'e sundukları raporda başlarından geçenleri şöyle hikaye etmişlerdi. Karakolda nöbetçi komiser Şevki kendilerine İbrahim ve Fuat Beylerin Gargalidis'le görüştiklerini, bu sebeple bir süre bekleyeceklerini bildirmişti. Ziyâeddin ve Saib Beyler kırkbeş dakika süren bir bekleyişin ardından, İbrahim ve Fuat Beylerin huzuruna çıkarılmışlardı. Fuat Bey, Yunan komutanlığının beyannâmesiyle toplantı yapmanın yasaklandığını ileri sürerek, kendilerini Yunan divan-ı harbine göndermekle tehdit etmişti. Nazım Paşa'nın kayınbiraderi olan Fuat Bey, Abdülvehab Bey ve maiyyetinin gelişlerini Bâbîâli Baskını'na benzetmiş, yeni hükümeti (Tevfik Paşa Hükümeti) Ankara'dan aldıkları emirleri yerine getiren İttihat ve Terakki

¹³⁷ BOA, DH-KMS, d. 60-I, b. 22, nu. 4/2.

¹³⁸ BOA, DH-KMS, d. 60-I, b.22, nu, 4/2-b

çetesinin adamları olarak nitelendirmişti. Hükümetin Ankara'dakilerle uzlaşarak kendilerini gözden çıkardığını iddiâ etmiş, sonuna kadar mücadeleye yemin ettiklerini bildirmişti¹³⁹. İzmit'in Boğazlar Komisyonu bölgesinde olmasından dolayı İstanbul'la hiç bir ilgilerinin bulunmadığını, İzmit'te anarşi hüküm sürdüğünden memura ihtiyaçlarının olmadığını, mevcut memurları da îade edeceklerini söylemişti. Fuat Bey ayrıca ertesi gün kesinlikle İstanbul'a gönderileceklerini, bunu Abdülvehab Bey'e de söylemelerini bildirmişti. Ziyâeddin ve Saib Bey'ler ayrılmalarına izin verilmesi üzerine otele dönmüşlerdi¹⁴⁰.

Dâhiliye Nezâreti bu durum karşısında bir taraftan İbrahim Hakkı Bey'in İstanbul'a getirilmesine çalışırken, diğer taraftan da 5 Aralık'ta Sadâret'e ve Hariciye Nezâreti'ne cereyan eden olayları bildirerek Abdülvehab Bey'in görev yapabilmesinin sağlanmasını istemişti¹⁴¹. İbrahim Hakkı Bey de buna karşılık mevkiini güçlendirip nüfuzunu arttırmak için adamlarını seferber etmiş, evleri Kuvayı Milliye tarafından yakılan Düzce ve civarı Çerkeslerinden oluşturduğu bir kuvvetle İzmit mülhakatında terör estirmeye başlamıştı. Ayrıca, 1920 yılı sonlarında İzmit ve köylerinde asayiş büsbütün bozulmuş bulunuyordu. Eşkîya çetelerinin soygun ve mezâlimi aralıksız sürmekteydi. İzmit'e iki saat mesafedeki Üçgaziler Köyü halkının zahire ve hayvanlarının tümü ellerinden alınmıştı. Adapazarı'ndan gelmekte olan iki araba patates gaspedilmiş, sahipleri de katledilmişlerdi¹⁴². Yassıbağ Divanı'ndan Yakup Ağa'nın 600 lirası, Mestci Köyü'nden Hacı Mahmut Ağa'nın parası işkence edilerek alınmışlardı. Çayırköy'de Hafız Abdullah Ağa'nın evi basılmış, köylülerin 1000 lira kadar paraları alınmıştı. İzmit'li Acem Ahmet Ağa'nın dağa kaldırılan 5 yaşındaki çocuğu fidye karşılığında serbest bırakılmıştı. İzmit'in Ömerağa Mahallesi'nden dağa kaldırılan Arabacı İlyas Efendi'den 3000 lira fidye alınmıştı. 2 Ocak 1921'de Geyve'ye sığınan Taşköprü Nahiye Müdürü kendisine kuvvet verilmediği takdirde Taşköprü'ye dönmeyeceğini ifade etmişti¹⁴³. Nahiye Müdürünün ifadesine göre İzmit'ten yedi gün önce gelen Cafer v.s. köylerini basmışlardı. İbrahim Hakkı Bey'in evvelce yörenin asayişini sağlamakla görevlendirdiği Beşdivan Köyü'nden Rıza Bey ve adamları çeteyle müsademeye girmişler, ölü ve yaralı olarak yedi kayıp veren çapulcular çekilmek zorunda kalmışlardı¹⁴⁴ 31 Aralık 1920'de Dağıstan Bey ve süvarileri yöreye gelerek yağma hareketlerinde bulunmuşlardı. Cereyan eden olaylardan şaşkınlık

¹³⁹ BOA, DH-KMS, d. 60-I, b.22, nu. 2/1.

¹⁴⁰ BOA, DH-KMS, d.60-I, b.22, nu. 2/2.

¹⁴¹ BOA, DH-KMS, d.60-2, b.22, nu. 1/1

¹⁴² BOA, DH-KMS, d.60-2,b.16, nu. 2/1.

¹⁴³ BOA, DH-KMS, d, 60-I, b.34, nu. 4-a, 4-b.

¹⁴⁴ Rifat Yüce, *aynı eser*, s. 83.

içinde olan Taşköprü halkından bazıları av tüfekleriyle nahiyeye sınırında bekliyorlardı. Taşköprü'den bir heyet hükümetin yardımını veya İtilâf mümessillerinin dikkatini çekerek gereğini yapılmasını sağlamak için İstanbul'a gönderilmişti. Benzeri olaylar daha seyrek de olsa Adapazarı yöresinde de yaşanıyordu. Maksudiye Köyü'nden Yaver oğlu Hacı İbrahim ile Döltukoğlu Küçük İbrahim Yeniköy ahalisinden zorla 500 lira almışlar, Ahmet kızı Elmas'ı zorla kaçırmışlardı. Veysel Ağa'nın kızı Emine'yi 60 lira fidye karşılığında serbest bırakmışlardı¹⁴⁵.

1921 yılı başlarında I. İnönü Zaferi (6-10 Ocak 1921) sonrasında İzmit, Adapazarı ve Değirmendere civarındaki küçük çetelerin pek çoğu Yunanlılara karşı kazanılan başarıdan etkilenmişler, Kuvayı Milliye'ye katılmışlardı¹⁴⁶.

Dâhiliye Nezâreti ise Abdülvehab Bey'in görevine başlayabilmesi için sürdürdüğü girişimlerinden bir sonuç alamamıştı. Hariciye Nezâreti'nin İngiltere Fevkalâde Komiserliği nezdindeki sözlü girişimlerine verilen cevapta, Damat Ferit Hükümeti zamanında İbrahim Hakkı Bey'in uygun olmayan hareketleri sebebiyle İzmit'ten uzaklaştırılmasını istemeleri üzerine görevden alındığını, yerine mutasarrıf atanmasının sürüncemede bırakılmasıyla mevcut durumun doğduğunu, eski mutasarrıfla, merkez memurunun yolsuz hareketlerinden kendilerinin de memnun olmadıklarını ve mahalline tekrar gerekli emri vereceklerini bildirmişlerdi¹⁴⁷. İngiltere siyasi mümessili müşaviri Mister Rayane'da aynı görüşleri ifade etmişti¹⁴⁸. Ancak, resmî yetkililerin bu açık beyanlarına ramen İngiltere'nin izlediği iki yüzlü siyaset yüzünden olumlu bir sonuç alınamadı. İbrahim Hakkı ve Fuat Bey'lerin İstanbul'a celpleri için gerek Dâhiliye ve Hariciye Nezâretleriyle Sadâret arasındaki yazışmalar, gerekse İngiltere Fevkalâde Komiserliği nezdindeki sözlü ve yazılı girişimler 1921 yılının ilk yarısı boyunca devam etti¹⁴⁹. İngiliz komiseri bu konuda olumlu bir cevap vermedi. Hariciye Nezâreti'nin son bir girişimine gerekenin yapılacağı cevap vermedi. Hariciye Nezâreti'nin son bir girişimine gerekenin yapılacağı cevabı verilmişse de, bu da İngilizlerin tutmamak için verdikleri sözlerden biri olarak kalmıştı.

Bu süre zarfında ilginç olan bir husus de İbrahim Hakkı Bey'in İzmit Mutasarrıfı sıfatıyla Dâhiliye Nezâretiyle yazışmalarını sürdürmüş olmasıydı¹⁵⁰. 7 Mart 1921 tarihli raporuna göre, 200 kişilik bir Kuvayı Milliye müfrezesi 3 Mart sabahı beraberlerinde Karamürsel, Ereğli ve Ulaşlı

¹⁴⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c. XXVIII, Ankara 1961, s.249.

¹⁴⁶ İleri, 25 Ocak 1921, 1082.

¹⁴⁷ BOA, DH-KMS, d.60-I, b.34, nu.2.

¹⁴⁸ Bkz. BOA, DH-KMS, d.60-2, b.34, nu. 1/1.

¹⁴⁹ Bkz. BOA, DH-KMS, d.60-2, b.16, nu. 1/1, 1/2, 3/1, 4/1, 5, 7/1/1, 8/9/1.

¹⁵⁰ Bkz. BOA, DH-KMS, d. 60-I, b.16, nu.1, 10...17.

köylerinden bir kaç kişi olduğu halde Karamürsel'in Gance Köyü'nü basmışlardı. Halkın taşınabilir mallarını almışlar, kadınlı erkekli 80 kişiyi bilinmeyen bir yere götürmüşlerdi. Kaçabilenler ise kayık ve sandallarla Derince'ye geçmişlerdi. Bir Yunan torpidosunun durumu öğrenerek Gance Köyü önünde top ateşi açması üzerine Kuvayı Milliye müfrezesi dağılmıştı. Kurtarılan üç kız, bir kadın ve iki erkek, İzmit'e getirilmişlerdi. 20 Nisan 1921 tarihli raporuna göre ise, 9 Nisan'da Sapanca'da bilinmeyen bir kişinin çıkardığı yangın sonucunda hükümet konağı, Posta ve Telgraf, Reji idareleri dahil 106 bina yanmış, İzmit'teki askeri hastane Amerikalılar tarafından işgal edilmişti.

İbrahim Hakkı Bey İzmit'te Yunan işgali sona erdirilinceye kadar (28 Haziran 1921) mutasarrıflık makamından vazgeçmedi. Bu süre zarfında İzmit eşrafından Adapazarı mültecilerine yardım adı altında her ay onar lira aldı. Zaman zaman Yunan cephesine otomobille ziyaretler yaptı . Bunlardan birinde otomobili Büyük Derbend de yüksek bir yerden yuvarlanmışsa da ölmeden kurtulmuştu. Yunanlılar da İzmit'te erkek nüfusun azalması üzerine Müftü Arif Efendi'yi tutuklayıp sebebini sormuşlar, Türk mahallelerinde aramalar yapmışlardı. Sonuçta İzmit'teki Kuvayı Milliyecilerin bir telefon hattıyla en yakın Kuvayı Milliye karargahıyla haberleştikleri kanaatine varmışlardı. İzmit'te Kuvayı Milliyeci oldukları iddiasıyla 200 kişi tutuklanmış, bunların 40 kadarı Atina'ya götürülmüşlerdi¹⁵¹.

İbrahim Hakkı Bey İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılmasından bir gün önce tellalara Mustafa Kemal Paşa'nın esir edildiğini, Ankara'nın düştüğünü ilan ettirmişti¹⁵². Ertesi gün Kuvayı Milliye'nin İzmit'i işgali sırasında kaçmak üzereyken yetişen iki polis tarafından tutuklanmıştı. Fakat duruma müdahale eden bir Ermeni çeteci ve iki Yunan askeri süratle İbrahim Hakkı'yı kurtarıp bir kayığa bindirmişlerdi. Polislerden biri sahilden açılan kayığı yakalayabilmek için denize atladığı sırada boğularak hayatını kaybetmişti. İbrahim Hakkı Bey Patris adlı Yunan vapuruyla kaçmayı başarmış, kaçmasına yardım eden Ermeni çeteci ise tutuklanmıştı. İbrahim Hakkı Bey 150'liklerin 67. sırasında yer almıştır.

Sadettin Bey

Ali Fuat Paşa, B.M.M'nin kuruluşundan sonra Ankara Mebusu Ömer Mümtaz Bey'in İzmit Mutasarrıflığına atanmasını ve mutasarrıflık merkezinin nakledildiği Geyve'de göreve başlamasını önermişti¹⁵³. Dâhiliye

¹⁵¹ *Vakit*, 19 Nisan 1921, 1208, 25 Nisan 1921, 1214.

¹⁵² *İkdam*, 30 Haziran 1921, 8726.

¹⁵³ Yusuf Çam, *aym eser*, s. 234.

Vekâleti 21 Haziran 1920'de bu öneriyi benimsemiş, Ömer Mümtaz Bey'in kararnameyi beklemeden göreve başlamasını uygun görmüştü. Mustafa Kemal Paşa da kendisine birinci sınıf maaşla İzmit Mutasarrıflığına atandığını, şimdilik merkez kabul edilen Geyve'ye hareket etmesini bildirmişti. Ancak atama gerçekleşmeyince, bu göreve Sadettin Bey atanmıştı.

Sadettin Bey İzmit'in gerek işgal altında olması, gerekse İstanbul Hükümetlerinin atadıkları mutasarrıflar tarafından yönetilmesi sebebiyle görevine Geyve'de başladı. Sadettin Bey'in bulunmadığı hallerde kendisine eski Kandıra Kaymakamı Şakir Bey vekalet etmişti¹⁵⁴. Sadettin Bey, İzmit Livâsı Genel Meclisi'ni Geyve'de toplamış, hususî muhasebe bütçesini kanunu dairesinde onaylatmıştı. Yine Hilaliahmer Cemiyeti'nin İzmit merkezi 9 Nisan 1921'de Geyve'de Sadettin Bey'in başkanlığında kurulmuş, görev yaptığı 1922 yılı sonuna kadar 11787 lira yardım toplamıştı¹⁵⁵. Sadettin Bey'in Geyve'deki mutasarrıflık görevi Adapazarı ve İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılmasına kadar devam etti. Mutasarrıflık önce işgalden kurtarılan Adapazarı'na (21 Haziran 1921), İzmit'in kurtarılmasından sonra da (28 Haziran 1921) buraya nakledilmişti. Sadettin Bey'in İzmit'te görevine başlamasına kadar Portakal Hafız Rüştü Bey¹⁵⁶ mutasarrıf vekili olarak düzeni sağlamıştı. Esasen Kuvayı Milliye İzmit'i kurtardıktan hemen sonra düzeni sağlamış, hiç kimsenin burnunun kanamasına meydan vermemişti. Bu husus gerek İzmit'teki Fransız okulunun müdürü, gerekse İstanbul'a nakledilen bir Ermeni ailesinin mensuplarınca da doğrulanmıştı. Okul Müdürü B. Gajbiyand'ın İzmit'ten Ermeni Patriği Zaven Efendi'ye bir Ermeni ailesinin İstanbul'a nakliyle ilgili olarak gönderdiği 11 Temmuz 1921 tarihli mektubun metni şöyleydi. "Monsenyör, İzmit memurîn-i askeriyesi Yunan kıtaatının şehri tahliyesinden sonra burada kalmış olan yegâne Hıristiyan ailenin burada çıkarılmasını münasip görmektedir. Bu güne kadar bu âileyi nezdimde barındırdım. Fakat Yunanlıların Müslümanlar hakkında irtikap ettikleri katliam dolayısıyla, Türklerde Hıristiyanlara karşı kin ve adâvet hisleri mevcut olduğundan bu âilenin buradan uzaklaştırılmaları muvâfik-ı ihtiyattır. Türk memurları Hıristiyanların emvâl ve eşyasını muhafaza etmektedirler. Kumandan, mezarlık ve kiliselerin taht-ı nezârette bulundurulacağını vaatmiştir. Şimdiye kadar hiçbir Hıristiyan evi ne yakılmış ve ne de yıkılmıştır. Bahçecik eski hali üzere duruyor. Bedbaht kavimlerin bâdemâ hal-

154 Rifat Yüce, *aym eser*, s.233.

155 Türkiye Hilaliahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi tarafından 1339 senesi Hilaliahmer Meclis-i Umumisine takdim edilen dört senelik devreye ait rapor, 1339, s. 149.

156 Kılıçzâde Hakkı Bey, Hafız Rüştü Bey'i İzmit'in en şerefli, en mübarek, hiçbir hayır işinden kaçmayan, en çok fedakarlık gösteren şahsiyeti olarak nitelendirmekte, Yunanlılar karşısında çok yaşlı olmasına rağmen en çok dayanıklılığı onun gösterdiğini kaydetmektedir. bkz. *İleri*, 13 Şubat 1922, 1449.

i sulhte yaşamasını temenni der ve hürmetlerimin kabulünü rica ederim efendim"¹⁵⁷. Gülnihal Vapuruyla İstanbul'a gönderilen İstefan oğlu Agop ve üç kadından oluşan Ermeni âilesi İzmit'te hiçbir baskı görmeden Türk idaresinde refah içinde yaşadıklarını, Yunanlılar kaçarken kendilerine de saldırınca Fransız okuluna sığındıklarını, Kuvayı Milliye'nin gelmesiyle asayişin îade edildiğini söylemişlerdi.

Saddetin Bey'in İzmit'teki mutasarrıflık döneminin önemli gelişmelerinden biri de İstiklâl Mahkemesi'nin savaş suçlularını yargılamasıydı. Saruhan Mebusu Necati Bey'in başkanlığında Trabzon Mebusu Hamdi ve Kangırı Mebusu Neşet Beylerden oluşan mahkeme beraberlerinde bir başkâtip ve iki kâtip olduğu halde 31 Ekim 1921'de Adapazarı'ndan İzmit'e geçmişti¹⁵⁸. İstiklâl Mahkemesi üyelerinin ayaklarında uzun konçlu ve bağlı fotinler, üzerlerinde avcı elbiseleri ve başlarında siyah kalpakları bulunuyordu. Bir takım civarında yardımcı efradları mevcuttu. Bunlardan birinin taşıdığı üçgen şeklindeki kırmızı bayrakta celî bir hatla -Büyük Millet Meclisi İstiklâl Mahkemesi- yazıyordu. Belediye dairesinin büyük meclis salonu mahkeme salonu haline getirilmişti. Mahkeme heyetinin arkasındaki duvarı sarkıtılmış durumdaki büyük bir Türk bayrağı kaplıyordu. Üstünde yeşil zemin üzerine -Büyük Millet Meclisi İstiklâl Mahkemesi mücadelesinde yalnız Allah'tan korkar- yazılı orta büyüklükte bir levha vardı. Salona hakimler için üç koltuk, zabıt kâtipi için bir koltuklu sandalye, üzeri Türk bayraklarıyla bezenmiş uzun bir masa konulmuştu. Masanın üzerinde bir Kur'an-ı Kerim mevcuttu.

5 Kasım 1921'de yapılan duruşmada Acem Ahmet Ağazâde Mehmet Ali adında bir genç yargılandı. Tam İranlı tipinde olan bu gence yöneltilen suçlama, Yunanlılarla işbirliği yaparak hemşehrilerine acı çektirmek ve katliamı teşvik etmektir. Ayrıca Danço adlı çeçe reisine kılavuzluk etmekle suçlanıyordu. Ondandır fazla tanık suçlamaları doğrulamışlar ve sanık 15 sene küreğe mahkum edilmişti. Mahkeme başkanı hükmün tebliğinden sonra mahkuma şöyle hitap etmişti: "Heyet-i hâkimenin hakkında ne kadar şefik davrandığımı gördük. İnşallah tezkiye-i nefis, tehzib-i ahlak eder, vatana nâfi bir uzuv olursun". İstiklâl Mahkemesi daha sonraki duruşmalarında Yunanlılarla işbirliği yapan polis Celâlettin adında birini 10 yıl küreğe mahkum etmiş, ikinci derecedeki bazı davaları da sonuçlandırdıktan sonra İzmit'ten ayrılmıştı¹⁵⁹.

İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra yeniden kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kurulunun belirlenmesi amacıyla Ekim-

¹⁵⁷ *Vakit*, 15 Temmuz 1921, 1923.

¹⁵⁸ *İleri*, 8 Kasım 1921, 1355, *Vakit*, 12 Kasım 1921, 1410.

¹⁵⁹ *İleri*, 19 Kasım 1921, 1359.

Kasım 1921'de seçimler yapılmıştı. Yönetim kuruluna seçilenler ve aldıkları oy miktarları şöyleydi: İptidaî muallimi Orhangazi Camii İmamı Osman Nuri Efendi 60, Hafız Rüştü Bey 51, emekli süvari kaymakamı Ömer Mümtaz Bey 38, Müftü Vekili Hoca Eyyüp Efendi 36, Yeni Belediye Reisi Hacı Salih Efendi 36, Hafız Binbaşı lakabıyla tanınan emekli Eşref Bey 34, Hacı Alibeyzâde Halit Bey 34, Muhbir lakabıyla tanınan Elhac Ali Bey 32, Hacı Murtazazâde Ahmet Efendi 31, Aktar Hafız Mehmet Efendi 32, Kalemci zâde Salih Efendi 31, Aktar Hafız Mehmet Efendi 31¹⁶⁰. Cemiyetin yönetimkurulu başkanlığına Hacı Ali Bey seçilmişti.

İzmit'in Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra kurulan cemiyetler arasında Türk Varlığı ve Müslüman Esnaf cemiyetleri de bulunmaktaydı. 1921 yılını 1922 yılına bağlayan günlerde belediye seçimleri yapılmış, eski başkan Salih Bey tekrar seçilmişti. Türk Ocağı seçimlerinde sürgün olduğu Malta'dan dönen Hoca Rifat Efendi umumî kâtipliğe getirilmişti¹⁶¹. Meclis-i Umumî seçimleri yapılmış, livâ meclisinin 1 Şubat'ta Yunanlıların ağır tahribatına uğradığı için onarılmaya çalışılan Kasr-ı Hümâyûn'da açılması kararlaştırılmıştı.

Diğer taraftan halkın millî orduya ve Hilâliahmer'e yardımları devam etmekteydi. Bu konuda her zaman fedakârlık gösterenlerden Katipzâde Sabri Bey orduya 120 kaput, 50 çift dolak bağışlamıştı. Mutasarrıf Sadetin Bey Müdafaa-i Hukuk heyetinden bir üye, bunu kendi yardımı gibi göstermek isteyince duruma el koyarak meselenin aydınlanmasını sağlamıştı. Yine Çubuklulu Mehmetzâde Mehmet Rifat Efendi Hilâliahmer'e önemli bir yardımda bulunmuştu¹⁶².

Aralık 1921'de Sapanca Nahiyesi Müdürü Fuat Bey'in komutasındaki küçük bir müfreze yedi kişilik Deli Murat Çetesini sıkıştırmış, çete reisi Kadem'i ölü olarak ele geçirmişti. Şükriye Köyü'nden Dağıstan oğlu Kadem Yunanlılar Sapanca'dayken Kuvâyı Milliye'ye önemli hizmetler yapmışken, daha sonra firar ederek eşkıyalığa başlamıştı¹⁶³.

Haziran 1922 başlarında İzmit T.B.M.M. Başkanı ve Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamaya hazırlanıyordu. Paşa'nın Ankara'dan hangi gün hareket edeceği bilinmemekle beraber, hazırlıklar büyük bir hızla sürdürülmekteydi¹⁶⁴. Aynı günlerde İzmit Müftüsü Hasan Fehmi Efendi milleti, hükümete ve orduya yardıma çağırان bir beyannâme yayınlamıştı. İstanbul basımında İkdâm Gazetesi'nde bir kısmı sansürlü olarak yayınlanan

¹⁶⁰ Kılıçzâde Hakkı, "İzmit Mektubu", *İleri*, 5 Kasım 1921, 1352.

¹⁶¹ Kılıçzâde Hakkı, "İzmit Mektubu", *İleri*, 12 Ocak 1922, 1417.

¹⁶² Kılıçzâde Hakkı, "İzmit Mektubu", *İleri*, 29 Ocak 1922, 1434.

¹⁶³ *Yeni Şark Gazetesi*, 1 Ocak 1922, 91; *Vakit*, 2 Ocak 1922, 1460.

¹⁶⁴ Kılıçzâde Hakkı, *İleri*, 8 Haziran 1922, 1560.

beyânname metni şöyleydi: "Müslümanların dinlerini, canlarını, mallarını, ırzlarını muhafaza etmek için icabı halinde canlarıyla, mallarıyla düşmana müdafaaya, mücadeleye koyulmaları ve bu hususta sebat ve metânet göstermeleri şer'-i şerifin ve Kurân-ı mübinin emrettiği en büyük bir vazife-i mukaddesdir. Görüyoruz ki zâlim düşmanın eline geçen memleketimizdeki bedbaht ehl-i İslam hergün türlü türlü ezalara, cefalara duçar oluyorlar. İşte hükümetimiz vatanımızı düşman istilasından kurtarmak, istiklâlimizi mevcudiyet-i milliyemizi âleme tanıttırmak ve bu sayede milletimizin, ahalimizin selamete, saadete yaşabilmesi ve ahkam-ı dinyemizin serbestçe icra olunabilmesi için muharebeye mecbur oluyor. Ordumuz çalışıyor, askerlerimiz Allahü azimüşşân hazretlerinin nusret ve inayetine sığınarak ve Peygamber-i zi-şân efendimizin ruhaniyet-i seniyyesinden istimdâd ederek her gün muharebe meydanlarında da düşmanla çarpışıyorlar ve nail-i muzafferiyet oluyorlar.

Ey Müslümanlar! Memleketlerinde oturan, işiyle, gücüyle, kazancıyla, ziraatıyla meşgul olan ahalimize de şeriât-ı garrâmız iki vazife gösteriyor. Birincisi, ordumuzun takviyesi için erbâb-ı isnâmı davet vukuunda vakit ve zamaniyla mahalline göndermek askerlerimizin ihtiyaçlarının tesviyesi ve mecruhlarının, hastalarının tedavisi için elden geldiği kadar Hilâliahmer Cemiyeti vasıtasıyla muâvenette, teberruâtta bulunmak ve asker âilelerinin imdatlarına koşarak işlerine, güçlerine yardım etmek. İkincisi, ordumuzun muzafferiyeti ve galebesi için kendimiz ahkâm-ı şer'îye dairesinde hareket ederek günahlardan, münkirattan, fuşşiyattan, ictinab eyleyerek ibadâta, tâata muvazebet ve hukukullahı ve hukuk-ı ibade riayet ederek daima Allahü azimüşşân hazretlerinin ordumuza fevz-i nusret ihsân etmesi hakkında beş vakitte duâda bulunmak lâzımdır.

Bilhassa bu gibi zamanlarda ehl-i İslam'ın erkek kadın bilcümle efrâd-ı namusunu ve şeref-i İslamiyetini muhafaza ile en küçük fenalıklardan bile sakınarak daima adâb-ı diniyye dairesinde hareket etmesi icab eder ki Cenab-ı Hak'da nusret inayât-ı ilahiyesini ihsan buyursun da amâl-ı milliyemiz husul bularak şan ve şerefle, selamet-i saadette yaşamaya muvaffak olalım¹⁶⁵.

Mutasarrıf Sadedtin Bey 14 Haziran 1922'de beraberinde müdafaai hukuk heyetleri ve eşraf olduğu halde Mustafa Kemal Paşa'yı Doğançay istasyonunda karşıladı¹⁶⁶. 17 Haziran'da İzmit'e gelen ve büyük bir çoşkuyla karşılan Mustafa Kemal Paşa'ya iki gün süresizce ev sahipliği yaptı. 19 Haziran'da Adapazarı'na dönen Mustafa Kemal Paşa'ya refakat etti. Burada

¹⁶⁵ *İkdam*, 11 Haziran 1922, 9064.

¹⁶⁶ Bu gezi hakkında geniş bilgi için bkz. Sabahattin Özel, "Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Adapazarı ve İzmit Gezisi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1988.

konuk ettikleri Fransız edibi Claude Farrere ile birlikte İzmit Livâsının en seçkin okulu olan Sabiha Hanım kız okulunu ziyaret etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu ziyaretinin ardından İzmit'te Müdafaa-i Hukuk seçimleri yenilendi. Belediye dairesindeki özel bir törenle yapılan seçimlerde 36 delege oy kullanmıştı. Eski heyet başkanının sadece iki oy alabildiği seçimlerde seçilen adaylar ve oy sayıları şöyleydi:

Emekli süvari kaymakamı Mümtaz Bey 34, Hafız Rüştü Bey 31, Hoça Rifat Efendi (Yüce) 31, Ali Galip Bey 27, Hüseyin Bedrettin Bey 26, kurmay binbaşılığın istifa etmiş Sait Bey 18. Heyet başkanlığına Mümtaz Bey seçilmişti¹⁶⁷.

Saddettin Bey ve bazı arkadaşları bir ara ihbar üzerine Ankara İstiklâl Mahkemesine sevk edilmişlerse de, bunun bir iftira olduğunun anlaşılması üzerine kendisi tekrar görevinin başına dönmüştü. 26 Ağustos'ta Büyük Taurruz'un başlaması üzerine bir beyannâme yayınlamış¹⁶⁸, görevi esnasında eğitime, özellikle köylerde okul açılmasına ayrı bir önem vermişti.

Saddettin Bey'den Üsküdar Mutasarrıflığından gelen Halil Bey, daha sonra Vehbi Bey (Demirel) mutasarrıf olarak göreve yapmışlardı. Vehbi Bey aynı zamanda 1923 yılında vilayete çevrilen Kocaeli Vilayeti'nin ilk valisi olmuştu.

---

¹⁶⁷ Kılıçzâde Hakkı, "İzmit Mektubu", *İleri*, 29 Temmuz 1922, 1611. Bu konuda *Vakit Gazetesi*'ndeki listede ayrıca çiftçi kesiminden Rauf bey'in adı geçmektedir. bkz. 18 Temmuz 1922, 1653.

¹⁶⁸ Metni için bkz. Rifat Yüce, *aynı eser*, s. 142.